

ÇALIŞMA YAŞAMINDA ALGILANAN SOSYAL DESTEK DÜZEYİ İLE UMUTSUZLUK, PSİKOLOJİK UYUMSUZLUK VE YAŞAM KALİTESİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ: İSTANBUL İLİNDE 3-15 YAŞ ARASI OTİZM TANILI ÇOÇUĞA SAHİP ÇALIŞAN BİREYLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA*

Seçil TAŞTAN¹

Öz

Bu çalışmamın temel sorun ve varsayımına göre, bir sosyo-psikolojik unsur olarak otizmi olan çocuğa sahip olma durumu çalışan ailelerin iş yaşamlarındaki bilişsel-duygusal-davranışsal süreçleri üzerinde karmaşık ya da olumsuz etkilere sahip olabilmektedir. Ancak bireylerin algılamakta olduğu sosyal destek düzeyi söz konusu olumsuz etkilerin derecesini hafifletebilmekte, algılanan yaşam kalitesini de olumlu yönde etkileyebilmektedir. Kesitsel ve tarama yöntemiyle yapılan araştırma ile bu varsayımı destekleyen bulguların elde edilmesi amaçlanmıştır. Böylece, araştırmanın amacı, 3-15 yaş arası otizmlili çocuğa sahip çalışan bireylerin iş yaşamında algıladıkları sosyal destek ile umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Araştırma İstanbul ili Avrupa yakası sınırları içerisindeki özel eğitim kurumlarından eğitim alan 3-15 yaş otizmlili çocuğa sahip anne ve babaların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan istatistiksel analiz sonuçlarına göre, algılanan sosyal desteğin bireylerin algıladığı umutsuzluk ve psikolojik uyumsuzluk düzeyi üzerinde anlamlı ve negatif etkilerinin olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, algılanan sosyal desteğin bireylerin yaşam kalitesi algısı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bulguların çalışmada öne sürülmüş olan önceki çalışma sonuçları ve kuramsal zemin ile uyumlu olduğu gözlenmiştir. Çalışmada ulaşılmış olan sonuçların genel değerlendirmeleri yapılarak, bireysel, örgüt ve toplumsal açıdan önemi ve katkıları tartışılmıştır. Son olarak, bu çalışmadan elde edilen sonuçların toplumsal açıdan geliştirilip uygulanabilecek kamu politikaları ve sosyal politikalar açısından rolü irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal destek, Umutsuzluk, Psikolojik uyumsuzluk, Yaşam Kalitesi, Otizm, Örgütsel davranış, Sosyal politikalar

*Bu araştırma çalışması (SOS-A-241018-0552) Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

¹Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme (İngilizce) Bölümü, E-posta: seciltastan@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3243-3989

TAŞTAN, S. (2021). Çalışma Yaşamında Algılanan Sosyal Destek Düzeyi İle Umutsuzluk, Psikolojik Uyumsuzluk ve Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: İstanbul İlinde 3-15 Yaş Arası Otizm Tanılı Çocuğa Sahip Çalışan Bireyler Üzerinde Bir Araştırma. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 21(53), 887-940. DOI: 10.21560/spcd.vi.881001

INVESTIGATION OF THE RELATIONS OF PERCEIVED WORKPLACE SOCIAL SUPPORT WITH HOPELESSNESS, PSYCHOLOGICAL DISHARMONY AND LIFE QUALITY: A RESEARCH STUDY IN ISTANBUL AMONG WORKING INDIVIDUALS OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER BETWEEN THE AGE 3-15

Abstract

The aim of this research is to study the relations of perceived social support at work with hopelessness, psychological disharmony and life quality levels of individuals who have the child with autism between the ages 3-15. The sample of the research is constituted from the individuals who are currently working in an organization and who have a child with autism between the ages 3-15 going to special education centers in European region of Istanbul. According to the statistical analysis results, it was seen that perceived social support had significant and negative effects on the level of hopelessness and psychological disharmony perceived by individuals. Additionally, it was determined that perceived social support has a significant and positive effect on individuals' perception of quality of life. It was observed that these findings were compatible with the previous study results and theoretical grounds that were put forward in the study. The general evaluations of the results obtained in the study were presented, and their importance and contributions to the individual, organization and society were discussed. Finally, the role of the results obtained from this study in terms of public policies and social policies that can be developed and implemented socially was examined.

Key Words: *Social support, Hopelessness, Psychological disharmony, Quality of life, Autism, Organizational behavior, Social policies*

GİRİŞ

Konunun seçimi, tanımlanması, amaçların belirlenmesi

Aile, toplumun en küçük sistemi olarak kendi içinde bir sistem oluşturmaktadır ve toplumun en temel taşıdır. Her ailede, bir bütün olarak aile sistemini ya da aile üyelerini etkileyebilen, farklı hayat deneyimleri yaşamlarına neden olan ve de stres yaratabilen belirli olaylar, zamanalr ve gelişmeler olabilmektedir. Bu gelişmelerden biri de, bir çocuğun dünyaya gelmesi ve aile yapısının bu olumlu değişim ile yeniden yapılanması ve düzenlenmesidir. Aile için bir çocuk dünyaya getirme kararıyla birlikte, yeni bir süreç balamakta, ailedeki roller yeniden düzenlenmekte, yeni rutinler oluşturulmakta ve birçok alanda oluşacak değişikliklere uyum sağlanmasına çalışılmaktadır.

Bu bağlamda, anne ve babalar bir bebek beklediklerinin haberini aldıkları ilk andan itibaren hamilelik dönemi boyunca duygusal olarak kendilerini bu olaya hazırlamaktadırlar. Önceleri, bebeğin cinsiyetiyle ilgili, daha sonra da gelecekte ne olacağıyla ilgili hayaller kurulmaya başlanılmaktadır. Hayal edilen bebek hep sağlıklı ve güzeldir, gelecekte de toplumsal açıdan değerli ve statülü olarak kabul edilen mesleklerden birinde başarılı olacaktır. Bu beklentileri şekillendiren toplumdaki ideal çocuğa özgü kalıp yargılar ve anne babaların kendilerine ait algı ları ile belirleyici rolü olan kişilerin görüşleri ve anne babaların istediği meslek ve becerilerdir (Altıntaş, 2011). Böylece, bütün anne babalar, büyüdüğünde tam bağımsız olabilecek, başarılı, özgüvenli ve sosyal bir çocuk sahibi olmak istemektedirler. Ancak, beklenen çocuk doğup 18 ay-3 yaş arası gibi bir döneme geldiğinde anne baba, çocuğun normal olmayan ilk davranışlarıyla şüpheye düşebilmektedirler. Uzmanlardan alınan değerlendirme sonuçları ve bilgiler ise, ailelerin kurduğu güzel hayalleri altüst etmektedir. Doktorların tam bir teşhis koyamamasından kaynaklanan belirsizlik, çoğu zaman yaşanan karmaşayı daha da tetikler hale gelmektedir. O andan itibaren yapılacak bütün planlar değişecektir. Aile için artık hiçbirşey eskisi gibi olmayacaktır. Onları yepyeni bir dönem ve iniş çıkışları ile kendilerini zorlanmış hissedebilecekleri upuzun bir yol beklemektedir. Elbette bu durumu anlamak, kabullenmek ve harekete geçmek kolay değildir ve zaman gerektirmektedir. Bu süreçte aileler çeşitli duygu evrelerinden

geçmektedirler. Bunlar; belirsizlik, şok, inkâr, suçluluk, kırgınlık, depresyon ve kabul evreleridir (Vural, 2007). Sivberg'e (2002) göre otizmi olan çocuğa sahip ailelerin aile sistemlerinde karmaşıklığı sağlıklı çocuğa sahip ailelere göre daha fazla olmaktadır. Karakavak Çırak (2006) ise annelerin kronik bir durumu ilk öğrendiğinde önce şok, şaşkınlık, hayalkırıklığı, reddetme, çaresizlik, korku, bunalım, bu özel durumun gidişatına ve sonucuna ilişkin belirsizlik gibi duygular yaşayabildiğini ifade etmektedir.

Bu bağlamda, otizm tanısının uzmanlarca koyulmasının ardından, özellikle de ilk dönemlerde, otizmi bir çocuğa sahip olmak annae-babanın yaşamlarını, duygularını, yaşama dair tutunlarını ve davranışlarını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Anne ve baba başta olmak üzere neredeyse tüm aile üyeleri ekonomik kaynaklarını ve yaşam biçimlerini otizm tanısı almış olan çocuğun ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere yeniden düzenlemeye çalışmaktadırlar (Örn., Soresi, Nota ve Ferrari, 2007; Akandere, Acar ve Baştuğ, 2009; Canarlan ve Ahmetoğlu, 2015). Otizmi çocuk ailelerinde tres belirtileri, kaygı, depresyon, duygusal gerginlik gibi sağlık sorunlarının normal çocuğa sahip ailelere göre daha yüksek boyutta olduğu belirtilmiştir (Örn., Pelchat, Jocelyn ve Nicole, 1999; Hastings ve Brown, 2002; Hollander, King, Delaney, Smith ve Silverman, 2003, Karpat ve Girli, 2012; Wang,, Cai, Qian ve Peng, 2014). Yaşanan stres, kaygı ve depresyon ile ortaya çıkan duygu durumu, anne ve babanın yaşam kalitesini etkileyerek yaşam memnuniyetini de düşürmektedir (Aysan ve Özben, 2007). Doka ve Aber (1989) çocuğu ruhsal hastalık tanısı alan ailelerin yaşadıkları bu durumu “psikolojik kayıp” olarak tanımlamıştır. Karpat ve Girli (2012) ise çocuğu farklı gelişim gösteren veya engellilik durumu olan ebeveynlerin derin bir yas sürecine bile girebildiklerini vurgulamıştır.

Bu bağlamda, otizmin iletişim, duyuşsal, bilişsel, sosyal ve davranışsal yönden çocuk gelişiminde çok boyutlu etkilere sahip olması (Schunterman, 2002) ve otizmi bireyin gelişme gösterip, uygun eğitim mekanizmalarıyla desteklenmesinde, hatta bazen farklılıklarının avantaja çevrilebilmesinde en önemli role sahip olan ailelerinin duyuşsal süreçlerinin değerlendirilmesi önemli bulunmaktadır. Zira, doğru iletişim ve eğitim yöntemlerinin uygulanmasının ve olumlu ebeveyn yaklaşımlarının otizmi bireyin bilişsel,

sosyal ve duygusal gelişimindeki rolü göz önünde bulundurulduğunda, anne-babanın psikolojik yapısının sağlıklı olmasının önemi de anlaşılabilir. Bu bağlamda, topluma kazandırılabilen, bilişsel ve sosyal gelişim gösterebilen, en önemlisi farklılığıyla verimli ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilen otizmliler bireylerin sayısının artmasının ancak onlara bu imkânı ve desteği sağlayabilecek aileleri ve toplumsal çevreleri ile mümkün olabileceğine inanılmaktadır. Tüm bu nedenlerle, özellikle de çalışma yaşamında bulunan anne ve babaların duygusal ve sosyal durumlarının incelenmesinin ve daha olumlu psiko-sosyal algılara sahip olabilmeleri için onlara sunulabilecek sosyal destek unsurlarının ele alınmasının önemli olacağı düşünülmektedir.

Literatürde çocuğun özel durumu ile ilgili olarak anne-babanın bilişsel-duygusal süreçlerini açıklayan farklı yaklaşımlar olduğu öne sürülmektedir. En yaygın kabul gören yaklaşım, ebeveynin tepkisinin geçen zamana dayalı olarak ve çocuğun gelişimine göre daha uyumlu hale geldiğini ifade eden “zamana bağlı kuram”dır. Bu modele göre, zaman içerisinde anne-babaların çocuğun gelişim geriliği gösterdiğini ya da farklı olduğunu kavramaya başladıkları, çocuğu olduğu gibi kabul ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca, çocukla geliştirdiği ilişkinin daha mutluluğa yönelik olmasına çabalamakta, onun bu özel durumunun yarayabileceği olumlu sonuçları ve kendilerini geliştirebilecekleri yaşam deneyimleri de getirebileceğini göz önünde bulundurmaktadırlar. Bir nevi, aile içinde bulunduğu koşulun kendileri ve çocuk açısından olumlu deneyimler ve ruhsal zenginlik de sağlayabileceği yönünde bir inanç geliştirmektedir.

Zamana bağlı modele (Fortier ve Wanlass, 1984) dayanarak, zaman içerisinde ailelerin kabullenme, uyum sağlama ve başa çıkma stilleri geliştirebilecekleri varsayıldığı için, bu çalışmada 3-15 yaş arası otizmliler çocuğa sahip anne ve babaların katılımıyla gerçekleştirilecek olan bir araştırma tasarlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, ailelerin devam eden süreç içerisinde çocuğun doğasını ve gereksinimlerini daha iyi anlayabilecekleri, karşılaşılan sorunların çözümünde daha etkin çözümler bulabileceği, strese yönelik esnekliğin gelişebileceği ve çocukla birlikte daha zengin duyguların paylaşıldığı bir yaşamın oluşturulabileceği varsayılmaktadır. Aynı zamanda, bireyler karşılaşmakta oldukları durumları zaman içerisinde anlamlandırmakta, yüzleşmekte, duygularını daha iyi düzenleyebilir ve kontrol edebilir hale

galebilmektedirler. Bu durum Gross'un (1998) duygusal düzenleme kuramı ile açıklanabilmektedir. Dolayısıyla, 15 yaş üstü otizmlı çocuğu olan anne-babaların zaman içerisinde kabul, uyum sağlama, kişisel yaşam kalitesini arttırma ve başaçıkma yollarını daha etkin sağlayabilecekleri düşünölmektedir. Öte yandan, süre gelen zaman içerisinde ailelerin çevreden aldıkları yardım ve desteğin artması, çevresindeki üyelerin de onların bu özel durumunu samimi duygularla karşılayıp psikolojik ve sosyal yönden desteklerini sağlamaları da mümkündür. Tüm bu nedenle, 3-15 yaş arası dönemde otizmlı bir çocuk ile yaşamının getirebileceği stres ve zorlukların 15 yaş üzeri otizmlı çocuğa sahip ailelere göre daha yüksek olabileceği söylenebilmektedir.

Bu bağlamda, bu araştırmanın açıklanmaya çalışılan kavramları olan "umutsuzluk", "psikolojik uyumsuzluk" ve "yaşam kalitesi", otizmlı çocuk sahibi ve çalışma yaşamında yer alan bireylerin algıladıkları psiko-sosyal ve bilişsel yapılar olarak ele alınmaktadır. Araştırmada, esas olarak, söz konusu psiko-sosyal yapılar üzerinde etkisinin olabileceği düşünölen değişken olarak "sosyal destek" kavramı incelenmektedir. Stres yaşıyan ya da zor bir durumun üstesinden gelmeye çalışan bir kişiye diğer bireyler (eş, aile, arkadaş) tarafından sağlanan maddi ve manevi yardım olarak tanımlanan sosyal destek, gerek akademik literatürde gerekse uygulama alanında giderek önem kazanmış olan işyerine ilişkin pozitif bağlamsal bir algı olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma konusunun temellendirilmesinde, çalışan bireylerin umutsuzluk ve psikolojik uyumsuzluk halinin örgütün amaçlarına ve etkinliğine ters düşüyor olmalarının ve çalışma ortamında pek çok olumsuz tutumsal ve davranışsal sonuçlar doğurduğunun gözlenmiş olması etkili olmuştur.

Bununla birlikte, söz konusu bireylerdeki umutsuzluk düzeyinin ve içerisinde olumsuz benlik, depresyon, anksiyete, yıkıcı düşünceler ve duygusal patlamalar belirtilerinin yer aldığı psikolojik uyumsuzluk halinin örgüt ve çalışanlar açısından önemli birer tehdit unsuru olması da araştırma konusunun belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Diğer yandan, algılanan yaşam kalitesi, bireyin yaşam koşullarına uyumda kişisel doyumunu etkileyen, günlük yaşam deneyimleri üzerinde etkisi olan, çeşitli sosyo-ekonomik etkilere karşı bireyin verdiği fiziksel, zihinsel ve sosyal yanıtları temsil eden bir kavram olarak görölmektedir. Bu sadec fiziksel sağlık hali değil, kendisiyle

İlgili memnuniyet ve yaşam doyumunu da ifade eden iyilik halinin bilincinde olmayı ve kendini değerli hissetmeyi de içermektedir. Konu ile ilgili yabancı ve yerli literatürde, sosyal destek algısının pek çok psiko-sosyal sonuçlarının olduğu belirtilmiştir. Yapılan önceki kavramsal ve deneysel araştırma bulgularından hareketle, bu çalışmada sosyal destek algısının psiko-sosyal sonuçları arasında yer alan depresyon, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi kavramları ele alınmaktadır.

Konunun birey ve toplum sağlığı açısından önemi

Bu çalışmamın temel sorun ve varsayımına göre, bir sosyo-psikolojik durum olarak otizmlili bir çocuğa sahip olmanın anne-babalara oldukça zorlu bir süreç yaşatabileceği, gerek ekonomik gerekse sosyal sistemlerinde meydana gelen değişimlerin de onların diğer otizmi olmayan çocuğa sahip ailelere göre daha fazla olabilmektedir. Tüm bunlardan dolayı, özellikle çalışma yaşamında bulunan anne-baların iş yaşamlarındaki bilişsel-duygusal-davranışsal sonuçları daha fazla etkilenebilecek ve özellikle çevrelerinden aldıkları psikolojik destek çok daha değerli hale gelebilecektir. Böyle bir sosyal yada psikolojik destek, söz konusu çalışan anne-babaların yaşadıkları strese, zorluklara yada karmaşıklıklara karşı daha dirençli olmalarını ve yaşam kalitelerini daha olumlu değerlendirmelerini sağlayabilecektir. Yapılan araştırma ile bu varsayımı destekleyen bulguların elde edilmesi amaçlanmıştır. Türkiye’de 2018 yılı verilerine göre, 0-14 yaş grubunda 150.000 civarı otizmlili çocuk olduğu bildirilmektedir. Otizmlili bireylerin ebeveyn ve yakın akraba çevreleri de düşünüldüğünde Türkiye’de tüm illere yayılmış durumda otizmden etkilenen 2 milyon civarı birey bulunmaktadır. Tüm bu rakamlar, sözü edilen durumun yaygınlığı ve önemi konusunda bilgi verebilmektedir. Öyle ki, otizm sadece bu rahatsızlığa sahip olan bireyi değil, belki de çok daha yüksek oranda ailesini etki altına almakta ve özellikle çalışma yaşamında bulunan anne-babalar iş yaşamı-aile yaşamı çatışmalarının da rolüyle önemli ölçüde sosyal, duygusal, zihinsel ve davranışsal tepkilere sahip olabilmektedirler.

Bununla birlikte, toplumsal sağlığı açısından bireylerin psikolojik iyilişlerinin, ruhsal sağlıklarının ve yaşam kalitesinin iyi düzeyde olması son derece önemlidir ve her toplum için sürdürülebilirliğin de temel koşuludur. Bireylerin ve ailelerin

sağlığı ve yaşam kalitesi toplumun gelişmişliği, sosyal sermayesi, toplumsal sağlık ve sürdürülebilirlik açısından üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, yaşam kalitesi kavramı uzun yıllardır önemini koruyan ve önemi giderek artan bir kavram olup, Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımlamasına geniş bir boyut getirmiştir. Yaşam kalitesi; kendini geliştirmesi, yaşamını zenginleştirilmesi, anlamlı hissetmesi ve yaşam amaçlarına ulaşması ile ilgilidir. Engelli çocuk sahibi ailelerin yaşam kalitesinin ise üzerinde yeterince çalışılmamış bir kavram olması görüşüyle, üzerine çalışılmış olan konunun önemli ve araştırmaya değer olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, otizmlili çocuğa sahip bireylerin, normal gelişim gösteren ve gelişimsel bozukluğu olmayan çocuğa sahip bireylere göre daha endişeli, gerilimli ve stresli olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Otizmlili çocuğa sahip bireylerde yoğun olarak yaşanan olumsuz duygulardan biri de umutsuzluk, yıkıcı düşünceler, düşük benlik saygısı ve düşük yaşam kalitesidir. Dolayısıyla, otizmlili çocuğa sahip bireylerin algıladıkları psiko-sosyal yapılar olarak umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi düzeyinin incelenmeye değer ve Türkiye'de oldukça yeni ve yeterince araştırılmamış kavramlar olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmanın gerek işletme yönetimi ve örgütsel davranış literatürüne gerekse bu alanda çalışmakta olan sosyal hizmet yetkililerine, çeşitli özel, kamu ve sivil toplum kuruluşlarına ve özel-kamu sektörü gözetmeksizin tüm örgütlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Otizm ve otizm tanı ölçütleri

Otizm, 0-3 yaş arasında ortaya çıkan, yaşam boyu devam eden, sosyal ilişkiler, iletişim, davranışsal ve zihinsel gelişimde bir sapma yada gerilik durumu olup, nöropsikiyatrik bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2000). Otizm, 1940'larda yaklaşık 10.000 çocuktan dördünde doğumda ya da doğumdan sonraki ilk 30 ayda gözlenen, davranışsal bir sendrom şeklinde ifade edilmiştir (Darıca, Abidoğlu ve Gümüüşçü, 2002:17). Otizmin, sosyal ve duyuşsal bilgileri tutarlı şekilde oluşturma ve anlamadaki yetersizlikten meydana geldiği düşünülmektedir (Baron-Cohen, 1998; Frith, 2003).

Wing ve Gould (1979 içinde aktaran Eyiip, 2011:2) tarafından yapılan

geniş çaplı bir araştırmada ve daha sonrasında gerçekleştirilen diğer epidemiyoloji çalışmalarında (otizmin nedenini araştıran çalışmalarda) Kanner'in tanımladığı gibi "erken çocukluk otizmi" adı altında tanılanan çocukların kendi içlerinde farklılıklar gösterdiği belirlenmiş ve incelenen çocuk gruplarının yalnızca "otizm" tanısı altında toplanamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmaların ışığında artık "otizm" terimi yerine "otizm spektrum bozukluğu" terimi kullanılmaya başlanmış ve bu şemsiye terim altında çeşitli bozukluklar sınıflandırılmıştır (Dover ve Couteur, 2007). Otizm spektrum bozukluğu (OSB) şemsiyesi altında yer alan bozukluklar; otizm, asperger sendromu, çocukluk dezente gratif, Rett sendromu ve atipik otizm olmak üzere beş farklı kategoriye ayrılmıştır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2001 içinde aktaran Eyiip, 2011:3).

Otizimde görülen belirtiler 3 temel grupta ele alınıp incelenmektedir:

1. Toplumsal ilişkilerin gelişiminde bozukluk

2.Sözel ve sözel olmayan iletişimde bozukluk; sembolik oyunda dahil olmak üzere hayal gücünde zayıflık.

3. Tekrarlayıcı davranışlar, takıntılı davranışlar ve ilgi alanının kısıtlı oluşu

Yapılan tanımlamaların ortak görüşüne göre, otizm, "bebeklikten itibaren başkasının gözüne bakma, ortak dikkat ve işaret etme davranışlarındaki yetersizlik ve isteksizlikle kendini belli eden, ilerleyen dönemlerde de insanlarla ilişki kurmakta güçlük yaşama, aynılığı koruma isteği, tekrarlayıcı davranışlar ile tekrarlayıcı konuşma ve sembolik oyun davranışlarındaki ciddi yetersizliklerin görüldüğü bir iletişim problemidir" şeklinde de ifade edilebilmektedir (Ayдын, 2008).

Otizmin tanılanmasında, çocuk nörologları ya da çocuk psikiyatristleri görev almaktadırlar. Bir çocuk otizm tanısı olsa da her bireyin birbirinden farklı özellikler gösterdiği görülmektedir (Korkmaz, 2000). Otizm uzantıları, kişilikle karışabilmekte ve hangisinin kişiliğe ait, hangisinin otistik uzantı olduğu kimi zaman bilinmemektedir (Persson, 2003). Otizmin gözlenebilir özelliklerinden hareketle yapılan tanımlamalar ve betimlemeler, bilimsel araştırmalara bir tutarlılık ve devamlılık getiren, tartışmalara terminoloji birliği sağlayan, sonuç olarak bilimsel bilgi birikimine neden olan bir görüş birliğine dayanılarak yapılmaktadır. Elbette bu görüş birliği otizmin doğasının,

mekanizmalarının ve nedenlerinin kavranıldığı anlamına gelmemektedir. Bu alanda çalışan klinik uzmanlar karşılaştıkları pek çok hastanın bu tip sınıflamalara kolayca girmediğini izlemektedirler. Ancak otizm için tanımlayıcı biyolojik bir işaretleyici bulana dek, tanı açısından uzmanların belirlediği bu tip bir görüş birliğine gerek duyulmaktadır (Korkmaz, 2000).

Buraya kadarki anlatımlara göre, otizmlili çocukların özelliklerini dil gelişimi, iletişim, motor gelişim, sosyal ve bilişsel gelişim olmak üzere alt gruplarda gözlenmektedir. Tüm bu niteliklerin ise hem çocuğun hem de başta anne-baba olmak üzere tüm aileyi duygusal, sosyal ve davranışsal açılardan etkilemekte olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal destek kavramının tanımı

Sosyal destek, bireyin güvенеbileceği ilişkiler yoluyla, sosyal kaynaklardan yararlanabilme derecesini ifade etmektedir (Johnson ve Saranson, 1979; Banaz, 1992). Geniş anlamda sosyal destek, bireye çevresi tarafından sağlanan duygusal, fiziksel, bilgilendirici, araçsal ve maddi yardım olarak tanımlanabilmektedir. Böylece, bireyin sevildiğine, değer gördüğüne, önemsendiğine dair inanç geliştirmesine olanak sağlayan, yaşamdaki zorlukları yenmesine destek olan, olumsuz yaşam koşullarına uyumunun kolaylaşabilmesini sağlayan bir özelliği bulunmaktadır (Kaner, 2004; Dunst, Trivette ve Cross 1986). Sosyal desteğin örgütsel boyutu ise örgütsel destek olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütsel bağlamda, çalışma arkadaşları, yöneticiler ve hizmet verilen taraflar sosyal destek kaynakları arasında yer almaktadır. Bu tür destek daha çok maddi, duygusal ve bilişsel destekler olarak bilinmektedir. Maddi destek, daha çok çalışma arkadaşları ve kurum tarafından kişinin işini daha iyi yapabilmesi için sunulan araçlar olmaktadır (başkasına para veya eşya ödünç verme, iş imkânı sağlama gibi). Duygusal destek, bireyin, sevgi, şefkat, saygı görme, empati ve bir gruba ait olma gibi temel sosyal gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir destektir. Bilişsel destek ise, kişiye yaşadığı bireysel yada çevresel sorunlarla, stresle yada sağlık sorunuyla ilgili olarak bilgi ve tavsiye verme, yol gösterme yada rehberlik etme gibi davranışları kapsamaktadır (Terzi, 2008:3).

Öte yandan, bireyin psikososyal çevresinden algıladığı sosyal desteğin onun duygusal, bilişsel ve davranışsal sonuçlarına olabilecek etkisi Weiss ve

Cropanzano'nun (1996) Duygusal Olaylar Kuramı ile de açıklanabilmektedir. Bu kurama göre, örgütlerde çalışma ortamındaki duygusal olaylar ve süreçler, bçeşitli ireylerin duygual deneyimleri olarak görölmekte ve söz konusu duygusal deneyimler bireylerin 'bilişsel değerdendirmelerini', 'duygusal tepkilerini' ve 'davranışsal yönelimlerini' belirleyebilmektedir. Böylece, bu kuram, bireylerin geliştireceğı tutum ve davranışların aslında işyeri bağlamından kaynaklanan duygusal tabanlı sonuçlar olduğunu öne sürmektedir (Weiss ve Cropanzano, 1996:11). Bu nedenle, Miner ve Hulin (2000: 2) tarafından da işaret edildiğı gibi, bireylerin duygusal ve davranışsal tepkilerini ölçmek kadar, bu tepkileri belirleyecek olan ortamsal faktörleri ve iş ortamındaki duygusal süreçleri değerdendirmek önemlidir. Özetle, işyerindeki bir psikososyal çevre unsuru olarak sosyal destek algısının ve işyerindeki sosyal destek sürecinde gelişen olumlu duygusal ve bilişsel değerdendirmelerin bireyin psikolojik yapısında ve davranışsal sonuçlarında oldukça önemli rolleri olacaktır.

Bu çalışmada ele alınan sosyal destek kavramı, bireyin çalışmakta olduğu örgüt tarafından sağlanan çeşitli örgütsel destek unsurları arasında yer alan ve daha çok manevi, duygusal, bilişsel, ilişkisel mahiyeti olan bir destek türünü ifade etmektedir. Bu nedenle, örgüt düzeyinde algılanan sosyal destek kavramının yeniden kısaca tanımlanması gerekli görölmektedir. Eisenberger ve arkadaşlarının (1986:500) yaptığı tanıma göre, örgütlerde algılanan sosyal destek, "örgütün çalışanın katılımına önem vermesi ve iyiliğini önemsemesine yönelik algılar ve çalışanları etkileyen faaliyetlerin örgütün gönüllü olarak gerçekleştirdiğine ilişkin duygular" olarak belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle örgütsel düzeyde sosyal destek, örgütün çalışanların huzurunu, esenliğini ve iş tatminini dikkate alması ve onların mutluluklarını artırıcı nitelik taşıması durumudur (Eisenberger vd., 1986:501). Bu bağlamda, bireyin çevreden kendisine doğru akan bilgileri alma, düzenleme ve yorumlama süreci olarak da tanımlanabilen örgütsel sosyal destek, çalışanların işe ve örgüte karşı tutumlarını, bireysel psikososyal algı ve davranışlarının etkileyebilmektedir.

Örgütsel davranış, yönetim bilimleri, psikoloji, psikiyatri ve klinik psikoloji gibi çeşitli disiplin ve bilim dallarına giren araştırma çalışmaları sosyal destek algısının bireylerin psikolojik duygu durumu, işe ve işyerine yönelik tutumları ve davranışsal sonuçları ile ilişkisinin olduğunu ve

çoğunlukla tampon (buffer) etkisi olduğunu öne sürmüşlerdir. Burada adı geçen tampon etki, bireyin karşılaştığı çeşitli olumsuz çevresel ve bireysel durumlar karşısında direnme, bilişsel düzenleme yaparak olumsuz koşullarla baş edebilme ve yeniden toparlanma becerisi elde etme sürecinde koruyucu ve yardımcı işlev gören unsur anlamına gelmektedir. Örneğin, sosyal destek bir dış çevre kaynaklı faktör olarak, bireyin olumsuz hislerini, travmatik deneyimlerini, karşılaştığı zorlukları yenebilmesinde ve gerek işyeri gerekse özel yaşamından doğan yüksek talepleri karşılama konusunda önemli bir kaynak olmakta ve bireyin daha ciddi psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklara uğraması karşısında koruyucu role sahip olmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde de (Örn., Folkman ve Lazarus, 1988; Cummins, 1990; Wiebe, 1991; Florian, Mikulincer ve Taubman, 1995; Pengilly ve Dowd, 2000; Wallace, Bisconti ve Bergeman, 2001; Baruch-Feldman, Brondolo, Ben-Dayana ve Schwartz, 2002, Plaisier, Bruijn, Graaf, Have, Beekman ve Penninx, 2007; Terzi, 2008; Kossek, Pichler, Bodner ve Hammer, 2011), sosyal destek algısının daha çok stres, gerginlik, hastalıklar ile ilişkisinin ele alındığı, stresle başa çıkma stilleri, yalnızlık, depresyon, psikolojik uyumsuzluklar, sosyal uyum sorunları, işten ayrılma niyeti, örgütsel bağlılık, iş tatmini ve iş performansı gibi kavramlarla birlikte çalışıldığı ve tüm bu kavramlarla direkt ve dolaylı ilişkilerinin olduğunun tespit edildiği gözlenmektedir. Bu çalışmada, dikkat çekilen konu çalışma yaşamında örgütsel bağlamda algılanan sosyal desteğin bireylerin umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi düzeyleri ile anlamlı ilişkileri olacaktır. Bu doğrultuda, sosyal destek algısının sözü edilen bireysel sonuçlar ile ilişkisini ele alan önceki kuramsal çalışmalar ve elde edilen araştırma bulguları incelenerek, bu çalışmanın kuramsal çerçevesi ortaya koyulacaktır.

KURAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Çalışmanın önceki bölümlerinde de açıklandığı üzere, aileye katılan bir çocuğun normal gelişime sahip olmaması, olumsuz birtakım bilişsel ve sosyal belirtiler göstermesi ailenin çocukla ilgili beklentilerinin karşılanmamasına, yoğun bir stress ve kaygı hali yaşamasına neden olabilmektedir. Öyle ki, bu durumun ailelerde tıpkı bir travmatik olayın etkisi gibi duygusal ve zihinsel sorunlara yol açabildiği ifade edilmiştir (Örn., Piven ve Palmer, 1997;

Hollander vd., 2003; Cohen ve Mannarino, 2008; Bıçak, 2009). Diğer tüm travmatik olay ve olgularda yaşanan travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) belirtilerinin hemen hemen aynısının özellikle tanının koyulduğu ilk dönemde anne-baba tarafından yaşanabildiği gözlenmiştir. Var olan çalışmalar, TSSB ile bireylerin hayata ve geleceğe ilişkin umutsuzluk durumları, korku, kaygı, depresyon gibi psikolojik sorunları ve çalışma yaşamındaki tutumları arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu ortaya koymuştur (Örn. O'Donnell, Creamer ve Pattison, 2004; Güven, 2010; Can, Uyaniker, Ulaş, Karabağ, Cimilli ve Salaçin, 2013; Vitriol, Cancino, Weil, Salgado, Asenjo ve Potthoff, 2014; Kukihara, Yamawaki, Uchiyama, Arai ve Horikawa, 2014; Kaya, 2015; Taştan ve Torun, 2016). Örneğin, TSSB'nin çok sayıda psikolojik sorunla (kaygı bozuklukları, depresyon, bağımlılıklar, kişilik bozuklukları gibi) ilişkisili olabildiği ve TSSB belirtileri olan bireylerde %38-%78 arasındaki oranlarda diğer bir psikolojik bozukluğun da eşlik edebildiği vurgulanmaktadır (Önder ve Tural, 2004:194). Can, Uyaniker, Ulaş, Karabağ, Cimilli ve Salaçin (2013:230) tarafından yürütülen araştırma sonuçlarına göre de travma sonrasında bireylerde akut stres bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu ve yüksek düzeyde anksiyete bozukluklarını içine alan ruhsal sorunların ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Bu noktada, sosyal, zihşnel yada genel sağlıkla ilgili bir rahatsızlığı olan bir çocuğa sahip olan ailelerde TSSB belirtilerinin olması ve buna eşlik eden diğer psikolojik sorunların ve yüksek stresin yaşanması söz konusu olmaktadır. Çocuğun bakımı, ekonomik masrafları, eğitimi, tedavisi ve sosyalleştirilmesi gibi süreçlerde aileler oldukça zorluk yaşamakta ve yoğun stress bozukluğu belirtileri gösterebilmektedirler. Bu ailelerin çoğunun sosyal etkinliklere ilgileri ya da katılımları azalmakta, çevrelerindeki insanlardan veya aile üyelerinden uzaklaşmakta ya da yabancılaşma duygularına kapılabilmektedirler. Bu noktada, yapılan araştırmalar, bu kişilerde duygulanımda kısıtlılık oluştuğunu ve bir geleceğin kalmadığı duygusunun yaşanabildiğini göstermektedir (Elwood, Hahn, Olatunji ve Williams, 2009; Ünlüer, 2009). Böylece, otizimli çocuğa sahip anne-babalarına da artık kendileri için iyi bir geleceğin ve umudun kalmadığı algısına sahip olabileceği öne sürülmektedir.

“Umutsuzluk”, genel olarak, geleceğe ilişkin olumsuz beklentiler ve geleceğin olumsuz olarak değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Odağ,

1995). Umutsuzluk hali, bir bireyin herhangi bir sorunu yada başarısızlığı hiçbir zaman yenemeyeceğine, sorunlarını hiçbir zaman çözemeyeceğine inanması, gerçekçi bir nedeni olmadığı halde yaşantısına yanlış anlamlar yüklemesi ve amacına ulaşmak için çabalamadığı halde bunlardan negatif sonuçlar beklemesi olarak açıklanmaktadır (Taslak ve Işıkay, 2015:109). Umut ve umutsuzluk karşıt beklentiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Umut gelecekle ilgili bir amacı gerçekleştirmedeki olumlu, umutsuzluk ise olumsuz beklentiler olmaktadır. Umut bireyin yaşama gücüdür ve birey umutlu olduğu sürece geleceğe dönük planlar yapmaktadır. Ayrıca, umut, bireyin karşılaştığı sorunlarına çözüm bulmada bireye güç vermektedir ve umutsuzluk olduğunda bu sorunların çöümünün mümkün olmayacağı düşüncesi artmaktadır. Umutsuzlukla ilişkili olan en önemli psikiyatrik bozukluklardan birisi de depresyondur. Çok sayıda çalışma, depresyonda ana sorunun umutsuzluk olduğunu ve umutsuzluğa eşlik eden diğer durumların da kendini değersiz hissetme, mutsuz ve çaresiz hissetme, günlük yaşam performansında düşüklük, isteksizlik ve bazen suçluluk duyguları olduğu ve umutsuzluk neticesinde de depresyon ve intihara yönelim gibi psikolojik sorunların görülebileceği vurgulanmıştır (Örn., Beck, Steer, Beck ve Newman, 1993; Dilbaz ve Seber, 1993; Joiner, Wingate ve Otamendi, 2005; Troister ve Holden, 2010; Okumuş, Mete, Bakiyev ve Kaçire, 2013).

Öte yandan, otizmli çocuk sahibi anne-babalarda görülebilecek bu tür depresyon, kaygı, stress, duygusal dışavurumlar, kendilik algısı ile ilgili olumsuz değerlendirmeler ve özgüven kaybı gibi durumların psikolojik uyumsuzluk örüntüleri olarak değerlendirilmesi mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi, otizm tanısı koyulduğu andan itibaren anne-babaların hayata dair olumlu beklenti ve varsayımlarının sarsılması ve bireylerin hayat üzerindeki control ve etkilerinin en az düzeyde olduğunu fark etmeleri söz konusudur. Çocuğun dünyaya gelmesi ve erken bebeklik döneminden tanının koyulması anına dek, anne-bana olaylara hakim olduğunu düşünmüş, geleceğe yönelik birtakım beklenti ve hayaller geliştirmiş, bunları gerçekleştirebileceğine dair de inanç ve özgüven de hissetmiş olabilemektedir. Fakat, tanı sonrasında ve tanıyı takip eden ilk yıllarda bireyler tüm bu duygu ve inançlarını yitirebilmekte, kaygı, gerginlik, öfke ve çaresizlik duygusuna kapılabilmektedir. Tüm bu duygusal süreçler ise psikolojik uyumsuzluk kavramı altında ele alınabilmektedir.

"Psikolojik uyumsuzluk", bireylerin yaşamları içeirsinde karşılaşmış oldukları çeşitli olumsuz olaylar, kişiyi derinden sarsan travmatik yaşantılar, yüksek gerginlik hissi verici koşullar ve birtakım bireysel ya da çevresel unsurlardan kaynaklı kaygı, korku, stres ve depresyon hali olarak tanımlanmaktadır (Derogatis ve Melisaratos, 1983). Bu tür kaygı ve depresyon haline aynı zamanda bireyin kendisi ile ilgili benlik inancının olumsuz dönmeye, kendine güven ve saygısının düşmesi, duygusal patlama ve saldırganlık belirtilerinin görülmesi ve psikosomatik (nedeni psikolojik olan fiziksel hastalıklar) rahatsızlıkların eşlik etmekte olduğu bildirilmektedir (Derogatis ve Melisaratos, 1983; Şahin ve Durak, 1994; Rhodes ve Lakey, 1999; Brewin ve Holmes, 2003; Reddy, 2010; Çetin, Eroğlu, Peker, Akbaba ve Pepsöy, 2012; Seçer, 2015). Tüm bu durumların ise bireyin ruhsal sağlığı ve davranışları, çevresiyle ilişkileri ve iş ve özel yaşamındaki kişisel performansı üzerinde olumsuz etkileri olacağı ifade edilebilmektedir. Aynı zamanda, psikolojik uyumsuzluk belirtilerinin ve rahatsızlıklarının toplumsal sağlık açısından da önemi göz önünde bulundurulduğunda, bu konunun ele alınmasının önemli olacağı düşünülmektedir.

Diğer yandan, otizmlili çocuğa sahip anne-babaların tüm bu duygusal ve psikolojik süreçleri ile birlikte yaşam kalitesine yönelik algılarında da değişimlerin olabileceği öne sürülmektedir. Öyle ki, yaşam kalitesi kavramı; ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık ve pek çok alanda günlük yaşantımızda yerini almaktadır. Genel anlamda, "yaşam kalitesi", bireyin ihtiyaçlarının ve beklentilerinin karşılanmasıyla, tam iyilik hali ve yaşamdan memnuniyet duygusunu ifade etmektedir. Bireyin hedefleri ve beklentilerine ulaşmada içinde buldukları durumu nasıl değerlendirdiği, yaşamdan elde ettiklerinden duyduğu memnuniyet, kendisini zihinsel ve bedensel sağlık yönünden iyi hissetmesi ve sosyal bağlamda başkaları ile kurduğu etkileşimden doyum sağlayabilmesi de yaşam kalitesi algısı olarak ifade edilebilmektedir. Karademir (2014) tarafından da vurgulandığı gibi toplumdaki bireyler arasında olumlu iletişim ve etkileşim de yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemektedir. Aynı zamanda sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanabilme, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri, iş yaşantısı, kişilerarası ilişkiler yaşam kalitesi düzeyi üzerinde önemli rollere sahiptir. Diğer yandan, bireylerin yaşam kalitesi toplumun genel sağlığı ve kalitesi açısından da oldukça önemlidir.

Tüm bu anlatımlara dayanarak, otizmli çocuk sahibi ailelerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları destek, yardım ve empatik eğilimler onların söz konusu umutsuzluk ve psikolojik uyumsuzluk durumlarıyla baş edebilmelerinde, zorlukları yenmelerinde ve yeniden toparlanabilme becerisi kazanmalarında etkili olmaktadır. Bunun yanında, bu bireylerin çevrelerinden alacağı yardım ve olumlu yaklaşımların, aile, iş arkadaşları ve çalıştıkları kurumun yönetimi tarafından kendilerine sağlanacak manevi desteklerin ve etkin iletişimin algılanan yaşam kalitesi üzerinde büyük birer öneme sahip olacağı düşünülmektedir. Bu noktada, “sosyal destek” kavramı otizmli çocuk sahibi bireylerde sosyal ve psikolojik sorunların çözümünde bireylere gerekli katkıları sağlamak suretiyle, duygusal ve zihinsel iyileşme göstermelerinde, mücadele gücü kazanarak otizmli çocuğun gelişiminde ve eğitiminde de daha fazla fayda sağlamalarında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın önceki bölümünde açıklandığı üzere, örgütsel bağlamda algılanan sosyal destek işyerinde bireyin güvendiği ve yardım alabileceği kişilerin olması, arkadaş, yönetim veya yakın çevresinde ona gösterilen ilgi, empati, yardım ve desteğin bulunması ve erişilebilir olması olarak ifade edilebilmektedir. Sosyal destek üzerine çalışma yapan araştırmacılara göre sosyal desteğin, bir insanın “iyi olma” haline, fiziksel, ruhsal ve zihinsel sağlığına ve yaşamsal işlevlerinin olumlu şekilde yerine getirmesine doğrudan olumlu etkileri bulunmaktadır (Örn., Payne ve Jones, 1987; Dumont ve Provost, 1999; Eker, Arkar ve Yaldız, 2001; Coventry, Gillespie, Heath ve Martin, 2004; Yıldırım, 2006; Peng, Zhang, Li, Li, Zhang, Zuo ve Xu, 2012; Taştan, 2013a; Taştan, 2013b; Kırbaş ve Özkan, 2013; Taştan, 2014; Yıldırım, Karaca, Cangur, Acıkgöz ve Akkus, 2017; Kelly, Duff, Kelly, Power, Brennan, Lawlor ve Loughrey, 2017). Ayrıca sosyal desteğin stresörlerin (strese neden olan faktörlerin) bireyde yarattığı tahribatı azalttığı, kişisel sağlığa ve performansa olumlu etki yarattığı belirtilmektedir (LaRocco, House ve French, 1980; Glaser, Tatum, Nebeker, Sorenson ve Aiello, 1999; Bradley ve Cartwright, 2002; Abualrub, 2004; Coşkun ve Akkaş, 2009; Wang, Cai, Qian ve Peng, 2014).

Örneğin, Türkiye’de 2-6 yaş arası otizmli çocuğa sahip annelerin algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin

incelendiği bir araştırmanın sonucuna göre algılanan sosyal destek düzeyi arttıkça, umutsuzluk düzeyinin azaldığı görülmüştür (Ünlüer, 2009). Çakar ve Karataş (2012) tarafından ergenler üzerinde yapılan çalışma sonucunda da benlik saygısı, algılanan sosyal destek ve umutsuzluk arasında nedensel bir ilişki olduğu, sosyal destek algısının ergenlerin umutsuzluk düzeyini azalttığı belirlenmiştir. Başka bir çalışmada, yaygın gelişimsel bozukluk tanılı çocukların anne-babalarının bu tanı nedeniyle yaşadıkları yas süreci, evlilik uyumları ve algıladıkları sosyal destek incelenmiş olup, sosyal destek algısı yüksek olan anne-babaların yas sürecinin daha kısa sürdüğü ve evlilik uyumu ile yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Karpaz ve Girli, 2012). Meral (2011) yaptığı bir araştırma çalışmasında, gelişimsel yetersizliği olan çocuk annelerinin aile yaşam kalitesi algılarının artmasında sosyal destek algısının ciddi bir öneme sahip olduğuna işaret etmiştir. Meral ve Cavkaytar (2014) ise otizmlili çocuk ailelerinin aile yaşam kalitesi algıları üzerine yaptıkları çalışmada, sosyal destek algısının bu tür deneyimlere sahip ailelerde yaşam kalitesinin yüksek tutulabilmesinde önemli rolünün olduğunu belirtmişlerdir.

Bununla birlikte, Türkiye’de ve yurtdışında çeşitli sağlık sorunları (kanser hastaları, diyaliz hastaları, bedensel engel vb.) yaşayan bireyler üzerinde yapılmış olan araştırma bulguları da sosyal destek algısı yüksek olan bireylerin yaşadıkları sağlık sorunlarını yenmede, tedavi sürecinin etkinliğinde, yeniden yaşamsal işlevleri yerine getirmede daha etkin olduklarını ve yaşam kalitesi düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir (Örn., Baron, Cutrona, Hicklin, Russell ve Lubaroff, 1990; Hoekstra-Weebers, Jaspers, Kamps ve Klip, 2001; Özçetin, Bahçebaşı, Bahçebaşı, Cinemre ve Ataoğlu , 2009; Akçalı, Altındağ, Geyik ve Cansel, 2009, Peng vd., 2012; Çalışkan, Duran, Karadaş ve Tekir, 2015).

Öte yandan, potansiyel olarak stres verici bir yapısı olan işyerlerinde ise örgüt ve çevre kaynaklı talepler oldukça fazla olmasından dolayı bireylerin stresi, gerilimi, öfke ve agresyonu ve psikolojik rahatsızlıkları daha fazla yaşaması söz konusudur. Böyle bir ortamda ise, örgütten sağlanan maddi/ maddi olmayan kaynakların ve algılanan sosyal desteğin bireylerde gerilimi, stresi ve tükenmişlik düzeyini azaltıcı yönde etkisi olabilmektedir. Örneğin, Luo (1999) tarafından Tayvan’da 300 çalışanı kapsayan bir çalışmada işten

kaynaklanan stres ve gerginlik ile iş motivasyonu ve sosyal destek arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmada sosyal destek kaynakları; çalışanın meslektaşları, amirleri, arkadaşları ve ailesi olarak tanımlanmıştır. Sosyal destek çalışanların kendilerini iyi hissetmelerinde doğrudan etki yapmaktadır. Çalışmada dikkat çeken bulgulardan biri, iş yerinde amirlerin, iş dışında da ailenin sağladığı desteğin, bireyde meslektaşlarının ve arkadaşlarının sağladığı destekten daha fazla etkili olduğudur (Luo, 1999:61). Başka bir çalışmada, düşük düzeyde sosyal desteğin bireyin yalnızlık hissi duymasına, yüksek strese, umutsuzluğa, depresyona ve kaygı bozukluğuna (anksiyete) yol açtığı öne sürülmüştür (Gracia ve Herrero, 2004). Aynı yazarlar, sosyal desteğin, bireylerin özgüven, algıladıkları stres, depresif duygu hali düzeyleri ve hayatın içinde yaşanan sıra dışı olumsuz olayları bilişsel olarak yorumlama tarzlarını etkilendiğini vurgulamışlardır.

Bradley ve Cartwright (2002) tarafından yapılmış olan bir araştırmada ise, sosyal destek algısının sağlık çalışanlarının iş stresini azalttığı, iş tatmini ve öznel sağlık durumlarını da olumlu etkilediği belirlenmiştir. Başka bir çalışmada, negatif yaşam olaylarının zihinsel sağlık üzerindeki negatif etkisinde sosyal destek algısının düzenleyici etkisi olduğu ve daha fazla sosyal destek almış olan bireylerin deneyimledikleri negatif yaşam olaylarının zihinsel sağlıkları üzerinde daha az olumsuz etki yarattığı ortaya koyulmuştur (Peng vd., 2012). Plaisier ve arkadaşlarının (2007) farklı sektörlerde çalışan bireyler üzerinde yaptıkları araştırma sonuçları ise olumlu çalışma koşullarının ve işyerinde algılanan sosyal desteğin çalışanların depresyon ve kaygı bozukluğu düzeylerini düşürdüğü saptanmıştır.

Türkiye’de yapılmış çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı gözlenmektedir. Altıparmak (2009) tarafından huzurevinde yaşayan yaşlı bireyler üzerinde gerçekleştirilen araştırmada algılanan sosyal desteğin yaşlıların yaşam doyumu üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışma yaşamındaki bireyler üzerinde yapılmış bir araştırmada ise, işyerindeki rol stress kaynaklarının iş tatmini üzerindeki olumsuz etkisinde amirin algılanan sosyal desteğinin olumlu yönde bir düzenleyici rolü olduğu görülmüştür (Kurt, 2010). Bu sonuca göre, işyerinde rol belirsizliği ve çatışmaları gibi stresörler amirin sosyal desteği olması durumunda iş tatminini beklenildiği

kadar düşürmemektedir. Duygun ve Sezgin (2003) tarafından zihinsel engelli ye sağlıklı çocuk annelerinde algılanan sosyal desteğin stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve tükenmişlik düzeyine olan etkisinin incelendiği çalışmada da sosyal desteğin stresle baş edebilme üzerinde olumlu, tükenmişlik düzeyi üzerinde olumsuz etkisi olduğu bulgulanmıştır. Bu çalışma sonuçlarına dayanarak, zihinsel engelli çocuk sahibi olma gibi bir zorlu yaşam deneyimi olan çalışanların işyerinde algıladıkları sosyal destek önemli bir koruyucu faktör olarak stres ve tükenmişlik seviyelerini düşürebilmektedir.

Bununla birlikte güçlü bir örgütsel destek algısı olan çalışanların örgüte fayda sağlayan davranışlar gösterme eğiliminde olacağı da öne sürülmüştür. Örneğin, sosyal destek algısının çalışanlarda işe devam, iş performansı, verimlilik, iş arkadaşlarına yardımcı olma, örgütsel gelişim için yapıcı öneriler getirme gibi vatandaşlık davranışı ve örgütün lehine davranışlar göstermelerini kolaylaştıracağı üzerinde durulduğu gözlenmektedir (Örn., Baruch-Feldman vd., Ceylan ve Şenyüz, 2003; Gençtürk, 2005; Shanock ve Eisenberger, 2006, Chew ve Wong, 2008; Özdemir, 2010; Schreurs, Hetty van Emmerik, Günter ve Germeys, 2012; Akgündüz ve Çakıcı, 2015; Polatçı, 2015).

Sonuç olarak, yapılan önceki kavramsal ve deneysel araştırma bulgularından hareketle, bu çalışmada sosyal destek algısının psikososyal sonuçları arasında yer alan depresyon, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi kavramları ele alınmış ve söz konusu kavramlar arası ilişkileri incelemek üzere otizimli çocuğa sahip olan ve çalışma yaşamında bulunan bireyler üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

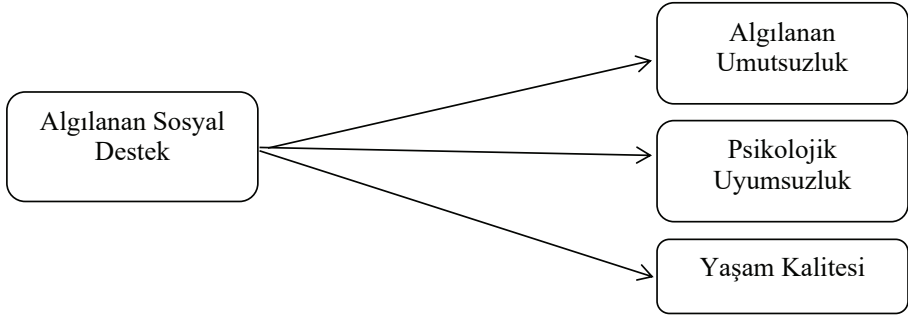
Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1. Algılanan sosyal desteğin bireylerin algıladığı umutsuzluk düzeyi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.

H2. Algılanan sosyal desteğin bireylerin psikolojik uyumsuzluk düzeyi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.

H3. Algılanan sosyal desteğin bireylerin algıladığı yaşam kalitesi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Araştırma hipotezlerine kaynak teşkil eden kuramsal model Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Kuramsal Modeli

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde, araştırmanın amacı, evreni ve örneklemini, verilerin toplanması ve kullanılan ölçüm araçları ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın amacı ve kapsamı

Bu araştırma, 3-15 yaş arası otizm tanılı çocuğa sahip çalışan bireylerin algıladıkları sosyal destek düzeylerini belirlemeye yönelik bir çalışmadır. Bununla birlikte, bu bireylerin psikososyal algıları olarak umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi düzeylerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın önerilen hipotezleri doğrultusunda, algılanan sosyal desteğin, bireylerin söz konusu psikososyal algılarıyla olan ilişkileri yapılan kesitsel nitelikteki araştırma ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Evren ve örneklem

İstanbul ilinde 3-15 yaş arası otizm tanılı çocuğa sahip çalışan bireylerin, çalışma yaşamında algıladıkları sosyal destek düzeyi ile umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla yapılan çalışma için öncelikle araştırmanın yürütüleceği kurumlardan etik izinler alınmıştır. Araştırmaya katılacak anne-babaların seçiminde, çocuklarının 3-15 yaş arasında olması ve Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) tarafından verilen raporda (RAM tarafından yapılan eğitsel değerlendirme ile devlet hastaneleri tarafından verilen özürlü kurul raporunun değerlendirilmesi sonucu RAM tarafından hazırlanan tıbbi ve eğitsel tanıya ilişkin rapor) tanısı bölümünde “otizm” yada “yaygın gelişimsel bozukluk” ibaresinin olması şartı aranmıştır.

Araştırma sürecinde erişim sağlanacak olan kurumlar, İstanbul ili Anadolu yakası sınırları içerisindeki özel eğitim kurumları, Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü tarafından yayınlanmış olan bilgilere göre belirlenmiştir. 2018 yılı itibarıyla Anadolu yakasında yer alan ilçelerde toplam 148 adet Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Kurumu bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kurumlarla kurulan iletişim sonucunda araştırmaya katılmayı kabul eden ve ulaşılabilirlik kriteri göz önünde bulundurularak toplam 78 kurum araştırma sürecine dahil edilmiştir. Bu sayının evreni temsil etmesi bakımından yeterli olduğu düşünülmüştür. Böylece, araştırma, sözkonusu kurumlara devam ederek özel eğitim hizmeti alan 3-15 yaş arası otizm tanılı çocukların anne ve babaları üzerinde yapılmaktadır. Bununla birlikte, araştırmaya dahil olan anne-babaların çalışma yaşamında bulunup herhangi bir kurumda tam zamanlı olarak çalışıyor olmaları kriteri aranmıştır. Bu kurumlarda eğitim almakta olan öğrenci sayısının 20-40 arasında değişmekte olduğu öğrenilmiştir. Böylece ulaşılacak anne-baba sayısı 40-80 arasında olabileceği tahmin edilmiştir. Ancak bazı annelerin çalışma yaşamında olmaması nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir.

Sonuç olarak, araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden gelişigüzel örnekleme ve amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmış olup, dağıtılan 550 anket formundan % 82 (450/550) geri dönüş oranıyla 450 geçerli anket elde edilmiştir. Bu çalışma için gönüllülük esasına göre toplanabilen ve istatistiksel programa girişi yapılabilen geçerli anket sayısı 450 olmuştur. Söz konusu sayının araştırmanın amacı ve istatistiksel çözümleme için uygun olabileceği (Bayram,2010:37; Kline, 2011:46) görülmüştür.

Veri toplama yöntemi

Bu araştırma, otizmlili çocuğa sahip çalışma yaşamında bulunan bireylerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi düzeyleri ile ilişkisinin incelendiği ilişkisel tarama modeli bir çalışmadır. Literatürde sosyal desteğin, umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesinin ölçümünde ve kullanılan ölçeklerin geçerliliğinde karşılaşılan en büyük sorun, ölçeklerin kişilerin kendini değerlendirmeye yönelik yaklaşımından kaynaklanan subjektif (öznel) yorumlar olmasıdır.

Veri toplama araçları

Araştırmanın temel olarak dört ana değişkeni mevcuttur. Veriler demografik bilgi toplama formu, algılanan sosyal destek ölçeği, umutsuzluk ölçeği, psikolojik uyumsuzluk ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği ile toplanmıştır. Söz konusu kavramları ölçmeye yönelik hazırlanan Likert ölçekleri 6'lı derecelendirme ile uygulanmıştır. Her bir kavramı ölçen ifadelerden alınan puan yüksek olan bireyler, o ölçeğin ölçüm değişkenini temsil ediyor şeklinde ele alınmıştır ve ölçeklerden alınan puan arttıkça o kavrama ilişkin algının da yüksek olduğu kabul edilmiştir. Ölçeklerin uygulanması yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür. Veriler araştırmacı tarafından yüzyüze görüşmelerle ve Özel Eğitim Kurumlarında ve Okullardaki yetkililerin desteği ile kapalı zarf usulü anne-babalara iletilmesi ile toplanmıştır. Verilerin toplanması, Mart 2018-Eylül 2019 tarihleri arasında yaklaşık 18 ayda gerçekleştirilmiştir.

Kişisel bilgi formu

Araştırmanın amaçları doğrultusunda, katılımcıların sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi edinmek için araştırmacı tarafından oluşturulan bir bilgi formu oluşturulmuştur. Bu form, demografik bilgilerin (anne veya baba oluşu, anne/babanın yaşı, medeni durumu, eğitim durumu, aile toplam gelir düzeyi, kamu veya özel sektörde çalışma durumu) yer aldığı toplam 6 sorudan oluşmaktadır.

Tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, örneklem grubunun yaş ortaması 35 olup, çoğu kadın (%66,5), evli (%72,6), 35-45 yaş aralığında (%32,3), lisans mezunu (38,1) ve özel sektör çalışanı (%67,7) kişilerden oluşmaktadır. Gelir düzeyine bakıldığında ise, katılımcıların %27,9'sinin 1500-5000 TL, %41,7'sinin 5001-10000 TL, %22,4'ünün 10001-15000 TL ve %7,9'unun ise 15001 ve üzeri toplam aile geliri düzeyine sahip olduğu görülmüştür.

Algılanan sosyal destek ölçeği

Bu araştırmada, algılanan sosyal destek, çalışmanın önceki bölümlerinde sunulmuş olan kavramsal tanımlara dayanarak örgütsel destek, yönetsel destek ve iş arkadaşları desteğinden oluşan şemsiye bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, örgütsel bağlamda sosyal destek algısı iki boyutlu olarak ele alınmış olup, sosyal destek düzeyini belirlemek üzere örgütsel ve

yönelimsel destek ve çalışma arkadaşlarının sosyal desteği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Algılanan sosyal destek değişkenini değerlendiren ölçeğin oluşturulması için öncelikle önceki araştırmalar incelenmiş, kullanılan ölçüm araçları ve işe vuruk tanımlar değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda, örgütsel destek algısını değerlendirmek üzere Derinbay (2011) tarafından geliştirilerek geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış olan 29 maddeden oluşan Örgütsel Destek (AÖD) ölçeğinden ve iş arkadaşlarından gelen sosyal destek algısının değerlendirilmesi amacıyla da Gençtürk (2005) tarafından geliştirilmiş olan 15 maddeli ölçüm aracından yararlanılmıştır. Böylece, bu çalışmada, algılanan sosyal destek ölçeği 44 maddeden oluşmuştur. Ölçekteki ifadeler 6 dereceli Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır (1=Kesinlikle Katılmıyorum-6=Kesinlikle Katılıyorum).

Algılanan umutsuzluk ölçeği

Beck Umutsuzluk Ölçeği (Beck, Lester ve Trexler, 1974) 11 doğru, 9 yanlış yanıtı olan 20 soruluk evet-hayır önermelerinden oluşan bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Bu ölçek bireyin geleceğe yönelik olumsuz beklentilerini ölçmektedir. Türkiye’de Beck Umutsuzluk Ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını Seber, Dilbaz, Kaptanoğlu ve Tekin (1991) ve şahin ve Durak (1994) tarafından yapılmıştır. Bu ölçek Ünlüer (2009) tarafından otizimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyini ölçmek amacıyla kullanılmış olup, güvenilirlik ve geçerliliği teyit edilmiştir. Bu çalışmada, umutsuzluk değişkenine ilişkin maddeler 1=Hiçbir zaman-6=Her zaman şeklindeki 6’lı Likert derecelendirme ile ölçülmüştür.

Algılanan psikolojik uyumsuzluk ölçeği

“Psikolojik uyumsuzluk” değişkeni Derogatis ve Melisaratos (1983) tarafından çeşitli psikolojik belirtileri değerlendirmek amacıyla 90 maddelik olarak geliştirilmiş olan Kısa Semptom Envanteri’nin (KSE) (Brief Symptom Inventory) 53 maddesi kullanılarak ölçülmüştür. KSE’nin Türkiye uyarlaması ile geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları şahin ve Durak (1994) tarafından gerçekteştirilmiştir. Araştırmacılar, yapılan faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin 5 faktörlü (anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite) yapıda olduğuna işaret etmiştir. Bu ölçek, Karılı (2008) tarafından çeşitli psikosomatik belirtilerin araştırıldığı bir çalışmada da kullanılmış ve

Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ,95 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Taştan ve Torun (2016) tarafından yapılan bir araştırmada da kullanılmış olan ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ,86 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada, psikolojik uyumsuzluk değişkeni için derecelendirme 1=Hiçbir zaman-6=Her zaman şeklinde uygulanmıştır.

Algılanan yaşam kalitesi ölçeği

Çok Boyutlu Yaşam Kalitesi Ölçeği, yaşam kalitesinin çok boyutlu ölçümünü yapmak amacıyla Avis, Smith, Hambleton, Feldman, Selwyn ve Jacobs (1996) tarafından geliştirilmiş, Türkçe'ye uyarlaması Demir (2012) tarafından yapılmış 35 maddeden oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Demir (2012:45) tarafından yapılan araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,94 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada maddeler için 6'lı Likert tipi ölçek kullanılmış olup, cevaplar; "1-Hiç Memnun Değilim-6-Çok Memnunum" ifadelerinden oluşmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra sosyal bilimler için istatistik programıyla istatistiksel olarak analiz edilmiştir. İlk olarak Kolmogorov-Smirnov testi yapılarak dağılımların normalliği sınanmıştır. Dağılımların normal olarak dağılımının ispatlanması neticesinde parametrik testlerin uygulanması aşamasına geçilmiştir. Verilerin analizinde öncelikle örneklem grubunun kişisel bilgilerine yönelik ve modeldeki tüm değişkenlere yönelik tanımlayıcı analizler ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Araştırmamızda değişkenler arasındaki ilişkilerin ölçülmesi için, korelasyon, bağımsız grup t testi ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri

Araştırmada yer alan umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi ölçeklerinin test edilmesi için, doğrulayıcı faktör analizleri yapılmış ve analizler sonucunda ortaya çıkan değerler, literatürde yer alan uyum indeksleriyle karşılaştırılmıştır. Umutsuzluk ölçeği, geleceğe ilişkin duygu ve beklentiler, motivasyon kaybı ve umudunu yitmişlik olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır. Psikolojik uyumsuzluk ölçeğinin olumsuz benlik,

yıkıcı düşünceler, depresyon, anksiyete ve stres, ve duygusal patlamalar olmak üzere beş faktörden oluştuğu görülmüştür. Yaşam kalitesi ölçeği ise sosyal yaşam, kişisel yaşam ve sosyo-ekonomik durum olmak üzere üç faktörü bir yapıya sahiptir. Ölçeklerin alt faktörlerinin literatürle ve önceki geçerlilik çalışması bulgularıyla uyumlu olduğu gözlenmiştir.

Diğer yandan, DFA sonuçlarına göre ölçeklerin uyum iyiliği değerleri bu konudaki referanslar (İlhan ve Çetin, 2014:31; Kline, 2011:134) dikkate alınarak kontrol edilmiştir. "Umutsuzluk ölçeği" için yapılan analizde, açıklama gücü anlamlı olmayan madde görülmemiş ve elde edilen uyum iyiliği değerleri kabul edilmiştir ($\chi^2/df=2,24$, $sd=141$, $RMSEA=0,064$, $GFI=.88$, $CFI=0,95$, $IFI=0,96$, $AGFI=.95$). Genel umutsuzluk ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,841 olarak belirlenmiştir. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı gelecekle ilgili duygu ve beklentiler boyutu için 0,864, motivasyon kaybı boyutu için 0,822 ve umut boyutu için 0,836 olarak saptanmıştır.

"Psikolojik uyumsuzluk ölçeği" için değerlendirme yapıldığında, yordama gücü anlamlı olmayan maddeye rastlanmamış ve uyum iyiliği değerlerinin uygun düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/df=2,46$, $sd=138$, $RMSEA=0,078$, $GFI=.94$, $CFI=0,97$, $IFI=0,97$, $AGFI=.90$). "Genel psikolojik uyumsuzluk algısı" ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,833 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları "olumsuz benlik" için ,823, "yıkıcı düşünceler" için ,855, "depresyon" için ,833, "anksiyete ve stres" için ,828 ve "duygusal patlamalar" için ,825 olarak tespit edilmiştir.

"Yaşam kalitesi ölçeği" için yapılan değerlendirmede, DFA sonuçlarına göre, elde edilen uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür ($\chi^2/df=2,43$, $sd=145$, $RMSEA=0,034$, $GFI=.93$, $CFI=0,92$, $IFI=0,92$, $AGFI=.92$). Yaşam kalitesinin her bir alt boyutu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları; "sosyal yaşam" için 0,898, "kişisel yaşam" için 0,882 ve "sosyo-ekonomik durum" için ise 0,862 olarak saptanmıştır. Çalışmada "genel yaşam kalitesi algısı" ölçeğinin toplam iç tutarlılığı ise 0,880 olarak belirlenmiştir. Araştırma modelinde bağımlı değişkenler olarak yer alan bu üç ölçeğin uyum iyiliği değerleri Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Gösterge/İndeks	Ölçek/Model			Referans Değerler	
	Umutsuzluk	Psik. Uyumsuz.	Yaşam Kalite	İyi Uyum İyiliği Değeri	Kabul Edilebilir Uyum İyiliği Değeri
χ^2/df (Normalleştirilmiş χ^2)	2,24	2,24	2,46	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	$2 < \chi^2/df \leq 5$
RMSEA	0,031	0,064	0,078	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$
GFI	,94	,88	,94	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$
AGFI)	,92	,95	,90	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI < 0,90$
SRMR	,064	,043	,061	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,10$
CFI	,93	0,96	0,97	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI < 0,97$

Araştırmanın bağımsız değişkeni olarak incelenmiş olan sosyal destek algısı için üç farklı ölçek kullanılmış olmasından dolayı bu ölçeğin geçerliliğini tespit etmek üzere Keşfedici Faktör Analizi (KFA) uygulanmış ve ölçeklerin alt boyutlarının literatürle uyumlu olup olmadığı test edilmiştir. Örgütsel destek, yönetici desteği ve iş arkadaşları desteği ölçekleri daha önceden çalışanlar üzerinde daha çok ayrı ayrı çalışmalarda kullanıldığından bu araştırmanın örneklem grubu algılamasında farklılıklar olabileceği ve her bir ölçeğin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekeceği düşünülmüştür. Bu nedenle KFA yöntemi tercih edilmiştir. "Sosyal destek değişkeni" için yapılan değerlendirmede, KFA sonuçlarına göre, anlamlılık düzeyi beklenen seviyeyi sağlamaktadır ($p < 0.001$) (Tablo 3 ve Tablo 4).

Tablo 3. Örgütsel Sosyal Destek Ölçeği Faktör Yapısı

Değişkenler	Faktör Yükleri	Madde Toplam Korelasyon	Güvenirlilik (Cronbach's Alpha)	Açıklanan Varyans
Örgütsel ve Yönetmel Destek			,887	%47.931
ÖD2	,886	,611		
ÖD6	,878	,600		
ÖD1	,812	,589		
ÖD3	,788	,696		
ÖD5	,763	,664		
ÖD8	,723	,630		
ÖD14	,707	,690		
ÖD9	,695	,761		
ÖD15	,688	,808		
ÖD19	,666	,774		
ÖD21	,645	,668		
ÖD25	,623	,530		
ÖD23	,616	,796		
ÖD20	,609	,741		
ÖD24	,595	,663		
ÖD26	,568	,556		
ÖD27	,544	,529		
Duygusal Destek			,912	%34.801
İA7	,781	,645		
İA6	,776	,618		
İA3	,742	,754		
İA2	,735	,758		
İA1	,689	,757		
İA5	,667	,757		
İA4	,581	,723		
Açıklanan Toplam Varyans			%82,732	
KMO örneklem uygunluk ölçüsü=.945 Barlett'in küresellik testi (anlamlılık düzeyi)= .000 Approx. χ^2 (2701): 12920.304 Rotasyon metodu: Varimax				

29 maddeli genel örgütsel destek ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda 5 maddenin çıkarılması ile 24 maddenin açıklayıcı olduğu görülmüştür. Bu maddeler iki boyut altında toplanmış olup, ilk boyut örgütsel-yönetmel destek, ikinci boyut ise duygusal destek (örgüt kaynaklı) olarak isimlendirilmiştir. Boyutlarda toplanan maddelerin önceki çalışma bulguları ile uyumlu olduğu ve madde toplam korelasyonlarının uygun olduğu gözlenmiştir. “Örgütsel sosyal desteğin” her bir alt boyutu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları ise, örgütsel ve yönetmel destek için 0,887 ve duygusal destek için 0,912 olarak saptanmıştır (Tablo 3). Çalışmada ölçeğin toplam iç tutarlılığı ise 0,899 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4. İş Arkadaşları Sosyal Desteği Ölçeği Faktör Yapısı

Değişkenler	Faktör Yükleri	Madde Toplam Korelasyon	Güvenirlik (Cronbach's Alpha)	Açıklanan Varyans
İş arkadaşları desteği			,904	%46,014
İA4	,856	,777		
İS5	,822	,816		
İA8	,752	,786		
İA11	,722	,816		
İA9	,665	,736		
İA7	,602	,823		
İA6	,585	,805		
Duygusal destek (İş arkadaşından)			,866	%32,542
İA2	,798	,713		
İA1	,766	,663		
İA3	,726	,747		
İA10	,692	,763		
İA14	,659	,785		
İA12	,623	,762		
İA13	,574	,707		
İA15	,539	,625		
Açıklanan Toplam Varyans			%78,556	

KMO örnekleme uygunluk ölçüsü=.946
 Barlett'in küresellik testi (anlamlılık düzeyi)= .000
 Approx. χ^2 (2701): 12920.305

İş arkadaşlarından gelen sosyal destek ölçeği için yapılan faktör analizi sonuçlarına göre, ölçekte yer alan 15 maddeden herhangi bir madde elenmeyerek, tüm maddelerin iki boyut altında toplandığı belirlenmiştir. İlk boyut iş arkadaşı desteği, ikinci boyut is duygusal destek (iş arkadaşı kaynaklı) olarak ifade edilmiştir. Bu boyutları açıklayan maddelerin önceki çalışma bulguları ile (Gençtürk, 2005) uyumlu olduğu ve madde toplam korelasyonlarının uygun olduğu görülmüştür. “İş arkadaşları sosyal desteği” ölçeğinin her bir alt boyutu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları; iş arkadaşları desteği için 0,904 ve iş arkadaşları duygusal desteği için 0,866 olarak saptanmıştır. Çalışmada ölçeğin toplam iç tutarlılığının ise 0,885 olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar Tablo 4’de sunulmaktadır.

Sonuç olarak, yapılan KFA ve DFA neticesinde araştırmada kullanılan tüm ölçüm araçlarının güvenilirlik ve geçerlilikleri tespit edilmiştir ve söz konusu ölçeklerin bu araştırmanın kapsamında elde edilecek bulguları doğru temsil edebileceği görülmüştür.

Araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Araştırma modelinde yer alan değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerlerini tespit etmek üzere değişkenler ve alt boyutlar açısından tanımlayıcı istatistik analizleri yapılmıştır. Raporlanan sonuçlara göre, araştırma değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Araştırmada Yer Alan Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Ortalama (<i>M</i>)	Std. Sapma (<i>SD</i>)	Cronbach Alpha (<i>α</i>)
Sosyal Destek Algısı	4,54		
Örgütsel ve yönetsel destek	4,04	1,09	,887
Örgütsel duygusal destek	4,37	1,05	,912
İş arkadaşları desteği	4,98	,89	,904
İş arkadaşları duygusal desteği	4,78	,95	,866
Umutsuzluk Algısı	4,81	1,49	,841
Gelecek duygu&beklentiler	4,92	1,31	,864
Motivasyon kaybı	4,84	,93	,822
Umutunu yitirme	4,68	1,11	,836
Psikolojik Uyumsuzluk	4,82	1,19	,833
Olumsuz benlik	4,47	1,22	,823
Yıkıcı düşünceler	4,55	1,01	,855
Depresyon	5,01	,91	,833
Anksiyete ve stres	5,22	1,03	,828
Duygusal patlamalar	4,88	1,13	,825
Yaşam Kalitesi	3,77	,91	,880
Sosyal yaşam	4,25	1,20	,898
Kişisel yaşam	3,85	,88	,882
Sosyo-ekonomik yaşam	3,21	1,02	,862

Tablo 5’da değişkenlerden elde edilen ortalama ve standart sapma değerleri sunulmuştur. “Algılanan sosyal destek” değişkeni (örgüt ve iş arkadaşları kaynaklı) için 6’lı cevaplama ölçeği üzerinde ortalama değer 4,54 olarak bulunmuştur. Örgütsel sosyal destek değişkeninin alt boyutları ile yapılan analiz sonuçlarına göre "örgütsel ve yönetsel destek" için ($M=4,04$, $SD=1,09$); "örgütsel duygusal destek" için ($M=4,37$, $SD=1,05$); İş arkadaşları sosyal desteği değişkeninin alt boyutları için yapılan analiz sonuçlarına göre de "iş arkadaşları desteği" için ($M=4,98$, $SD=,89$) ve "iş arkadaşları duygusal desteği" için ($M=4,78$, $SD=,95$) ortalama değerler gözlenmiştir.

Bağımlı değişkenlerden “algılanan umutsuzluk” için ($M=4,81$; $SD=1,49$); “psikolojik uyumsuzluk" için ($M=4,82$; $SD=1,19$); “yaşam kalitesi" için ($M=3,77$; $SD=1,17$) değerleri saptanmıştır. Değişkenlerin ortalama değerlerine bakıldığında 6’lı derecelendirme üzerinde ölçüldüğü göz önünde bulundurulduğunda sonuçların ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür (Bkz.

Tablo 5). Özellikle umutsuzluk ve psikolojik uyumsuzluk değişkenleri diğer değişkenlere göre daha yüksek ortalamaya sahiptir. Geleceğe yönelik duygu ve beklentiler ($M=4,92$, $SD=1,31$), depresyon ($M=5,01$, $SD=,91$), anksiyete ve stres ($M=5,22$, $SD=1,03$) boyutlarının en yüksek değere sahip boyutlar olarak karşımıza çıkması, bireylerin yaşantıları içerisinde karşılaştıkları acı ve üzüntü veren olaylardan dolayı daha iyi günlere kavuşma adına anlamlı bulmadığı ve günlük yaşantılarında ağır bir depresyon hali ve yüksek kaygı durumu yaşadığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Duygusal patlamalar boyutunun ($M=4,88$, $SD=1,13$) da ortalamasının oldukça üzerinde olması, araştırma kapsamındaki bireylerin yaşamlarındaki zorluklar sonucunda bazı öfke ve duygusal tepkiler şeklinde agresyon davranışları sergileyebildiklerini düşündürmektedir.

Yaşam kalitesi ise en düşük ortalamaya sahip değişken olarak karşımıza çıkmaktadır ($M=3,77$, $SD=,91$). Özellikle sosyo-ekonomik yaşam ($M=3,21$, $SD=1,02$) ve kişisel yaşam ($M=3,85$, $SD=,88$) boyutları daha düşük bir ortalamaya sahiptir. Sosyal yaşam boyutunun ($M=4,25$, $SD=1,20$) ise sosyo-ekonomik boyuta göre daha yüksek bir ortalamaya sahip olması, kültürel ve ailevi nedenlerle açıklanabilmektedir.

Araştırma hipotezlerine yönelik bulgular

Bu bölümde araştırmada öne sürülmüş olan hipotezleri test etmek üzere uygulanmış olan bir dizi korelasyon analizi ve yapılsal eşitlik analizleri sonuçlarına yer verilmektedir. Tablo 6'da araştırma modelinde yer alan tüm değişkenler arasındaki korelasyon değerleri gösterilmektedir.

Tablo 6. Değişkenler Arası Korelasyon

	Ort.	S.S.	Cinsiyet	M.D.	Yaş	ÖYSD	ÖDD	İAD	İADD	UM	PSU	YK
Cinsiyet			1									
M.D.			-.012	1								
Yaş			0.81	.571**	1							
ÖYSD	3.2584	.9531	.189**	-.032	-.132**	1						
ÖDD	3.2225	.9633	.177**	.055	-.122	.625**	1					
İAD	3.3632	.9225	.185**	.047	-.056	.447**	.433**	1				
İADD	3.5868	.9584	.126**	.036	-.014	.561**	.355**	.511**	1			
UM	2.9159	1.1417	.211**	.118*	0.30	-.322**	-.368**	-.388**	-.371**	1		
PSU	3.2841	1.0798	.223**	0.20	-.130**	-.435*	-.475*	-.426*	-.383*	.558**	1	
YK	1.4420	.7256	.026	-.031	-.010	.538**	.501**	.583	.524**	-.405	-.384**	1

Not: ** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı. *: Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlı. ÖYSD: Örgütsel ve Yönetmel Destek, ÖDD: Örgütsel Duygusal Destek, İAD: İş Arkadaşları Desteği, İADD: İş Arkadaşları Duygusal Desteği, UM: Umutsuzluk, PSU: Psikolojik Uyumsuzluk, YK: Yaşam Kalitesi, Ort.: Ortalama, S.S.: Standart Sapma, M.D.: Medeni durum, Cinsiyet için 0=Kadın, 1=Erkek, Medeni durum için 0=Bekar, 1=Evli

Tablo 7’de sunulduğu gibi, sosyal destek ile umutsuzluk arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde, örgütsel sosyal desteğin her iki alt boyutu ile umutsuzluk algısı arasında negatif ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür ($r = -0,346$, $p < 0.01$). Buna göre, umutsuzluk algısının örgütsel ve yönetmel destek ile ($r = -0,322$, $p < 0.01$), örgütsel duygusal destek ile ($r = -0,368$, $p < 0.01$) negatif yönlü ilişkileri olduğu bulunmuştur. Aynı şekilde, iş arkadaşları sosyal desteği ile umutsuzluk algısı arasında negatif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir ($r = -0,374$, $p < 0.01$). Korelasyon katsayıları incelendiğinde en yüksek korelasyonun iş arkadaşları desteği ile umutsuzluk arasında gerçekteştiği görülmüştür ($r = -0,388$, $p < 0.01$). İş arkadaşları duygual desteği ve umutsuzluk algısı arasında da negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r = -0,371$, $p < 0.01$). Bu sonuçlar bireylerin umutsuzluk algısının örgütsel sosyal desteğe oranla “iş arkadaşlarından kaynaklı sosyal destek” ile daha fazla ilişkili olduğunu göstermiştir. Değişkenler arası ilişkileri gösteren korelasyon değerleri Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 7. Değişkenlere Ait Korelasyon Değerleri

Değişkenler	1	2	3
1.Örgütsel sosyal destek	1		
2.İş arkadaşları sosyal desteği		1	
3.Umutсуzлuk	-,346**	-,374**	1

Pearson Korelasyon Testi

*p<,05 ** p<,01 N=450

Tablo 8’de görüldüğü gibi, toplam örgütsel sosyal destek algısı ($r=-0,466$, $p<,05$) ile psikolojik uyumsuzluk düzeyi ve toplam iş arkadaşları sosyal desteği ($r=-0,402$, $p<,05$) ile psikolojik uyumsuzluk düzeyi arasında anlamlı ve negatif ilişkiler tespit edilmiştir. Bağımlı değişken psikolojik uyumsuzluğun alt boyutları ile ilgili bulgulara bakıldığında, olumsuz benlik ($r=-0,335$, $p<,05$), yıkıcı düşünceler ($r=-0,305$, $p<,05$), depresyon ($r=-0,382$, $p<,05$), anksiyete ve stres ($r=-0,472$ $p<,05$ ve duygusal patlamalar ($r=-0,415$, $p<,05$) ile algılanan örgütsel sosyal destek arasında anlamlı ve negatif ilişkiler olduğu da görülmüştür. Bu değerlendirmeler, iş arkadaşları sosyal desteği için yapıldığında, olumsuz benlik ($r=-0,298$, $p<,05$), yıkıcı düşünceler ($r=-0,388$, $p<,05$), depresyon ($r=-0,405$, $p<,05$), anksiyete ve stres ($r=-0,411$, $p<,05$ ve duygusal patlamalar ($r=-0,344$ $p<,05$) ile algılanan iş arkadaşları sosyal desteği arasında anlamlı ve negatif ilişkiler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8. Değişkenlere Ait Korelasyon Değerleri

Değişkenler	1	2	3
1.Örgütsel sosyal destek	1		
2.İş arkadaşları sosyal desteği		1	
3.Psikolojik uyumsuzluk	-,466*	-,402*	1

Pearson Korelasyon Testi

*p<,05 ** p<,01 N=450

Tablo 9'da ise örgütsel sosyal destek ve iş arkadaşları sosyal desteği ile yaşam kalitesi düzeyi arasındaki korelasyon değeri sunulmaktadır. Görüldüğü gibi, toplam örgütsel sosyal destek algısı ($r=0,515$, $p<0,01$) ile yaşam kalitesi düzeyi ve toplam iş arkadaşları sosyal desteği ($r=0,566$, $p<0,01$) ile yaşam kalitesi düzeyi arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler görülmüştür. Bağımlı değişken yaşam kalitesinin alt boyutları ile ilgili bulgulara bakıldığında, sosyal yaşama ilişkin yaşam kalitesi ($r=0,503$, $p<0,01$), kişisel yaşama ilişkin yaşam kalitesi ($r=0,472$, $p<0,01$) ve sosyo-ekonomik duruma ilişkin yaşam kalitesi ($r=0,338$, $p<0,01$) ile algılanan örgütsel sosyal destek arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu da görülmüştür. Bu değerlendirmeler, iş arkadaşları sosyal desteği için yapıldığında, sosyal yaşama ilişkin yaşam kalitesi ($r=0,577$, $p<0,01$), kişisel yaşama ilişkin yaşam kalitesi ($r=0,521$, $p<0,01$) ve sosyo-ekonomik duruma ilişkin yaşam kalitesi ($r=0,297$, $p<0,01$) ile algılanan iş arkadaşları sosyal desteği arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9. Değişkenlere Ait Korelasyon Değerleri

Değişkenler	1	2	3
1.Örgütsel sosyal destek	1		
2.İş arkadaşları sosyal desteği		1	
3.Yaşam kalitesi	,515**	,566**	1

Pearson Korelasyon Testi

* $p<,05$ ** $p<,01$ N=450

Korelasyon analizi aracılığıyla değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulduktan sonra, yapısal eşitlik analizi ile model testi bulguları incelenmiş ve uyum iyiliği değerlerinin modelin kabul edilebilir nitelikte olduğunu gösterdiği belirlenmiştir ($X^2/df=3,62$; $RMSEA=0,062$; $GFI=0,91$; $AGFI=0,82$ $SRMR=0,043$ $CFI=0,88$) (umutsuzluk bağımlı değişkeni için). Elde edilen bulgulara göre, örgütsel sosyal destek algısı "örgütsel ve yönetsel destek" boyutunun umutsuzluk algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,325$; $p<0,01$) ve "örgütsel duygusal destek" boyutunun umutsuzluk algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,355$; $p<0,01$) olumsuz ekisi bulunmuştur. Toplam örgütsel sosyal destek algısının umutsuzluk algısı üzerinde (standardize

edilmiş $\beta=-0,342$; $p<0,01$) olumsuz bir etkisi görülmüştür Öte yandan, iş arkadaşları sosyal desteğinin "iş arkadaşları desteği" boyutunun umutsuzluk algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,385$; $p<0,01$) ve "iş arkadaşları duygusal desteği" boyutunun umutsuzluk algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,369$; $p<0,01$) olumsuz bir etkisi tespit edilmiştir. Toplam iş arkadaşları sosyal destek algısının umutsuzluk algısı üzerinde ise (standardize edilmiş $\beta=-0,374$; $p<0,01$) olumsuz etkisi olduğu görülmüştür.

Diğer bağımlı değişken olan psikolojik uyumsuzluk için yapılan yapısal eşitlik analizi ile model testi sonuçları değerlendirilmiş ve elde edilen uyum iyiliği değerlerine göre, modelin kabul edilebilir bir model olduğu belirlenmiştir ($X^2/df=3,61$; $RMSEA=0,062$; $GFI=0,90$; $AGFI=0,80$ $SRMR=0,041$ $CFI=0,89$).

Elde edilen bulgulara göre, örgütsel sosyal destek algısı "örgütsel ve yönetsel destek" boyutunun umutsuzluk algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,425$; $p<0,05$) ve "örgütsel duygusal destek" boyutunun psikolojik uyumsuzluk üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,465$; $p<0,05$) olumsuz etkisi bulunmuştur. Toplam örgütsel sosyal destek algısının psikolojik uyumsuzluk üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,461$; $p<0,05$) olumsuz bir etkisi görülmüştür Öte yandan, iş arkadaşları sosyal desteğinin "iş arkadaşları desteği" boyutunun psikolojik uyumsuzluk üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,402$; $p<0,05$) ve "iş arkadaşları duygusal desteği" boyutunun psikolojik uyumsuzluk üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,373$; $p<0,05$) olumsuz bir etkisi tespit edilmiştir. Toplam iş arkadaşları sosyal destek algısının psikolojik uyumsuzluk üzerinde ise (standardize edilmiş $\beta=-0,395$; $p<0,05$) olumsuz etkisi olduğu gözlenmiştir.

Son olarak, yaşam kalitesi bağımlı değişkeni için uygulanan yapısal eşitlik analizi ile elde edilen uyum iyiliği değerlerine incelenmiş ve modelin kabul edilebilir bir model olduğu belirlenmiştir ($X^2/df=3,64$; $RMSEA=0,060$; $GFI=0,90$; $AGFI=0,81$ $SRMR=0,043$ $CFI=0,90$). Elde edilen bulgulara göre, örgütsel sosyal destek algısı "örgütsel ve yönetsel destek" boyutunun yaşam kalitesi algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=0,521$; $p<0,01$) ve "örgütsel duygusal destek" boyutunun yaşam kalitesi algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=-0,485$; $p<0,01$) olumlu etkisi bulunmuştur. Toplam örgütsel sosyal destek algısının yaşam kalitesi düzeyi üzerinde (standardize edilmiş $\beta=0,505$; $p<0,01$) olumlu bir etkisi görülmüştür Bununla birlikte, iş arkadaşları sosyal

desteğinin "iş arkadaşları desteği" boyutunun yaşam kalitesi algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=0,523$; $p<0,01$) ve "iş arkadaşları duygusal desteği" boyutunun yaşam kalitesi algısı üzerinde (standardize edilmiş $\beta=0,498$; $p<0,01$) olumlu bir etkisi tespit edilmiştir. Toplam iş arkadaşları sosyal destek algısının yaşam kalitesi düzeyi üzerinde ise (standardize edilmiş $\beta=0,513$; $p<0,01$) olumlu etkisi olduğu gözlenmiştir.

İkinci modelde öncelikle örgütsel sosyal destek ve iş arkadaşları sosyal desteği alt boyutları olan örgütsel ve yönetsel destek, örgütsel duygusal destek, iş arkadaşları desteği ve iş arkadaşları duygusal desteği değişkenleri bağımsız; umutsuzluk algısı bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, bağımsız değişkenlerin umutsuzluk üzerindeki etkilerinin varlığı tek bir model üzerinde test edilmiştir. Modelin test edilmesi sonucunda uyum iyiliği indeksleri ($X^2/df=4,21$; RMSEA=0.044 GFI=0.91; AGFI=0.92 SRMR=0.066 CFI=0.91) kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmuştur.

Daha sonra örgütsel sosyal destek ve iş arkadaşları sosyal desteği alt boyutları olan örgütsel ve yönetsel destek, örgütsel duygusal destek, iş arkadaşları desteği ve iş arkadaşları duygusal desteği değişkenleri bağımsız; psikolojik uyumsuzluk algısı bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, bağımsız değişkenlerin psikolojik uyumsuzluk üzerindeki etkilerinin varlığı tek bir model üzerinde değerlendirilmiştir. Modelin test edilmesi sonucunda uyum iyiliği indeksleri ($X^2/df=4,23$; RMSEA=0.046 GFI=0.90; AGFI=0.91 SRMR=0.065 CFI=0.90) kabul edilebilir sınırlar içerisinde tespit edilmiştir.

Son olarak, modelde örgütsel sosyal destek ve iş arkadaşları sosyal desteği alt boyutları olan örgütsel ve yönetsel destek, örgütsel duygusal destek, iş arkadaşları desteği ve iş arkadaşları duygusal desteği değişkenleri bağımsız; yaşam kalitesi algısı bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, bağımsız değişkenlerin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin varlığı tek bir model üzerinde test edilmiştir. Modelin test edilmesi sonucunda uyum iyiliği indeksleri ($X^2/df=4,25$; RMSEA=0.040 GFI=0.92; AGFI=0.91 SRMR=0.064 CFI=0.91) kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmuştur.

Bu bulgulara göre, modeldeki bağımsız değişkenlerin algılanan yaşam kalitesi, umutsuzluk ve psikolojik uyumsuzluk algısı üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğu gözlenmiştir. Tablo 10,

11 ve 12’de modelde belirtilen yollara ait standardize edilmiş beta ve p değerleri her bir bağımlı değişken için ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 10. Modelin Yol Katsayıları (Umutsuzluk Bağımlı Değişkeni İçin)

Yol		Standardize β	P*
Örgütsel-Yönetmel Destek	Umutsuzluk	-,35	,01
Örgütsel Duygusal Destek	Umutsuzluk	-,37	,01
İş Arkadaşları Desteği	Umutsuzluk	-,39	,03
İş Ark. Duygusal Desteği	Umutsuzluk	-,41	,01

Tablo 11. Modelin Yol Katsayıları (Psikolojik Uyumsuzluk Bağımlı Değişkeni İçin)

Yol		Standardize β	P*
Örgütsel-Yönetmel Destek	Psik.Uyumsuzluk	-,45	,02
Örgütsel Duygusal Destek	Psik.Uyumsuzluk	-,49	,00
İş Arkadaşları Desteği	Psik.Uyumsuzluk	-,44	,01
İş Ark. Duygusal Desteği	Psik.Uyumsuzluk	-,41	,01

Tablo 12. Modelin Yol Katsayıları (Yaşam Kalitesi Bağımlı Değişkeni İçin)

Yol		Standardize β	P*
Örgütsel-Yönetmel Destek	Yaşam Kalitesi	,55	,01
Örgütsel Duygusal Destek	Yaşam Kalitesi	,52	,00
İş Arkadaşları Desteği	Yaşam Kalitesi	,59	,02
İş Ark. Duygusal Desteği	Yaşam Kalitesi	,54	,03

Elde edilen araştırma bulgularına göre, çalışma kapsamında önerilen hipotezler ve bu hipotezlere ilişkin yapısal eşitlik modeli test sonuçları ise Tablo 13’de sunulmuştur.

Tablo 13. Yapısal Eşitlik Modelinin Hipotez Test Sonuçları

Hipotezler*	Sonuç
H1: Algılanan sosyal desteğin bireylerin algıladığı umutsuzluk düzeyi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.	Kabul
H2: Algılanan sosyal desteğin bireylerin psikolojik uyumsuzluk düzeyi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır.	Kabul
H3: Algılanan sosyal desteğin bireylerin algıladığı yaşam kalitesi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.	Kabul

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmanın içeriğinde açıklandığı üzere, otizm, yaygın gelişimsel bozukluk sınıflandırılmasındaki temel alt grup olarak iletişimsel, zihinsel ve duygusal işlevselliğin sınırlı olduğu yada farklılık gösterdiği, yaşam buyu süren bir özel durum olarak ifade edilmektedir. Otizmlili bir bireyin özel durumuna eşlik eden toplumsallaşma sürecindeki iletişim ve sosyal yetersizlikler, dil ve zihinsel işlevin sınırlı oluşu ve diğer sosyo-ekonomik gereksinimlerden dolayı otizm, başta anne-baba olmak üzere tüm aileyi harra ailenin yakın etkileşimde olduğu tüm çevreyi etkileyebilmektedir (Dunn, Burbine, Bowers ve Tantleff-Dunn, 2001; Görgü, 2005; Lindholm, 2007; Bıçak, 2009; Meral ve Cavkaytar, 2014). Otizmlili çocuk aileleri stres, kaygı, depresyon, umutsuzluk, psikolojik sorunlar ve algılanan yaşam kalitesinin düşmesi gibi olumsuz durumları yaşayabilmektedirler. Bu durum, normal gelişim gösteren çocuk ve diğer gelişimsel yetersizliğe sahip çocuk ailelerine oranla daha sıkıntılı boyuttadır (Hastings ve Brown, 2002). Çoğu zaman toplumdaki diğer bireyler de otizmlili çocuğa ve ailesine karşı empatiden yoksun yaklaşımlarda bulunabilmekte, sosyal yaşam içerisinde birtakım engellerle karşılaşabilmektedir. Bu zorlukların yanında, çocuğun eğitim, sağlık ve evde ve okulda bakımı gibi birçok gereksinimlerin de bir arada karşılanması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu zorlukların en aza indirgenmesinde, anne-babanın daha kısa sürede kabullenme ve toparlanma aşamasına geçerek, çocuğun ve kendilerinin yaşam kalitesini arttırmasında, etkin baş etme becerileri geliştirmesinde ve geleceğe dair daha umutlu ve olumlu beklentilere sahip şekilde yaşamını sürdürmesinde çevreden alacakları sosyal desteğin önemi oldukça büyüktür. Özellikle, çalışma yaşamında yer alan bireylerin işyerinden kaynaklı taleplerin, baskıların ve iş stresinin de etkisiyle evde bakmakla yükümlü oldukları otizmlili çocuğun gereksinimlerini karşılamada ve iş-özel yaşam dengesini kurmada daha fazla güçlük yaşayabilecekleri ön görülmektedir. Böylece, otizmlili çocuk ailelerinin umutsuzluğunun, psikolojik uyumsuzluğunun ve yaşam kalitesinin ayrı bir başlık olarak çalışılması gerekli görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışmada, iş yaşamında algılanan sosyal destek, umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi algısı düzeyleri bir bütün halinde ele alınmıştır.

Bu araştırma İstanbul ili Anadolu yakası sınırları içerisindeki özel

eğitim kurumlarından eğitim alan 3-15 yaş otizmlı çocuğa sahip anne ve babaların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Gönüllülük esasına göre toplanabilen ve istatistiksel programa girişi yapılabilen geçerli anket sayısı 450 olmuştur. Araştırma hipotezlerini test etmek üzere bir dizi korelasyon analizleri ve yapısal eşitlik modellemesi tekniği uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, örgütsel ve iş arkadaşları kaynaklı sosyal desteğin umutsuzluk ve psikolojik uyumsuzluk ile negatif yönde anlamlı, algılanan yaşam kalitesi ile de pozitif yönde anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Korelasyon değerlerine söz konusu değişkenler arası ilişkilerin orta düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Sonraki aşamada, algılanan sosyal desteğin umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi üzerindeki katkısını tespit etmek üzere yapısal eşitlik analizi ile model testi sonuçları değerlendirilmiş ve elde edilen uyum iyiliği değerlerine göre, modelin kabul edilebilir bir model olduğu görülmüştür. Standardize edilmiş beta değerleri incelendiğinde, örgüt kaynaklı ve iş arkadaşları kaynaklı sosyal destek algısının her üç bağımlı değişken üzerinde olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. Son aşamada ise örgütsel sosyal destek ve iş arkadaşları sosyal desteği alt boyutları bağımsız; umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi algısı bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, tüm sosyal destek boyutlarının bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin varlığı tek bir model üzerinde test edilmiştir. Bu testler her bir bağımlı değişken için ayrı ayrı üç aşamalı olarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür. Buna göre, modeldeki algılanan sosyal destek boyutlarının umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi algısı üzerindeki etkileri, %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışmanın temel sorunsalı kapsamında varsayılan önermeler desteklenmiş olup, çalışma ortamında algılanan sosyal desteğin otizmlı çocuk sahibi bireylerin psikososyal sonuçları ve duygusal durumları üzerinde etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Elde edilen tüm bulguların, önceki çalışma sonuçları ve ilgili literatür ile uyumlu olduğu söylenebilmektedir (Örn., Florian vd., 1995; Wallace vd., 2001; Baruch-Feldman vd., 2002, Görgü, 2005; Plaisier vd., 2007; Terzi, 2008; Ünlüer, 2009; Özçetin vd., 2009; Kossek vd., 2011; Peng vd., 2012; Çalışkan vd., 2015). Yapılan bu araştırma ile, otizmlı

çocuğa sahip bireylerin psikolojik ve duygusal durumları ve algıladıkları yaşam kalitesi, yaşam memnuniyeti gibi kavramların sosyal destek algısı ile olan ilişkileri değerlendirilerek, sosyal desteğin tüm bu psikososyal sonuçlara nasıl etki yarattığı görülmüştür. Böylece, algılanan sosyal desteğin önemi ve anlamı bir kez daha öne çıkmış, hem birey hem toplum sağlığı açısından sahip olduğu önem vurgulanmıştır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE KATKILARI

Ülkemizde önemli bir sorun olan otizm spektrum bozukluğunun çocuk, aile, sosyal yaşam, iş yaşamı gibi olgularla önemli bir ilişkisinin olduğu düşüncesiyle otizm hakkında toplumsal bilinçlendirme ve farkındalık yaratmanın önemine dikkat çekilmesi önemli bulunmuştur. Bu özel durumu yaşayan anne-babaların ise çalışma ortamındaki ve sosyal yaşamlarındaki duygu ve davranış durumlarının normal çocuk ailelerinden daha farklı olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki, otizmlili çocuğa sahip bireylerin iş yaşamında karşılaştıkları çeşitli durumsal ve örgütsel stres faktörleri ile mücadele edebilmeleri ve yaşam kalitelerini aynı seviyede tutmaları ya da daha da yükseltebilmeleri oldukça zor olabilmektedir. Bu durumda, söz konusu bireylerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin önemi artmaktadır. Ülkemizde gerek toplumsal düzeyde gerekse örgütsel düzeyde sosyal destek çabalarının yeterince gösterilmediği ve geliştirilmediği gözlenmektedir. Oysa, birçok gelişmiş ülkede, çeşitli travma ve psikolojik veya fiziksel sağlık sorunu gibi özel durum deneyimleri olan bireylere sağlanan sosyal desteğin daha fazla önemsendiği ve bu konuda çeşitli politika ve uygulamaların da geliştirildiği bilinmektedir. Böylece, bu çalışma ile sosyal destek kavramının tüm duygusal, davranışsal ve araçsal destek yönleri ile dezavantajlı bireyler üzerinde ne gibi önemli olumlu etkiler yaratabileceğine dikkat çekilebilecek ve gerek otizm konusunda gerekse iş yaşamında bireysel farklılıklar konusunda farkındalık yaratılabilecektir.

Sonuç olarak, otizmlili çocuğa sahip bireylerin algıladıkları psiko-sosyal yapılar olarak umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk ve yaşam kalitesi düzeyinin incelenmeye değer ve Türkiye’de oldukça yeni ve yeterince araştırılmamış kavramlar olduğu söylenebilmektedir. Bu çalışmanın da, otizmlili çocuğa sahip anne ve babaların umutsuzluk, psikolojik uyumsuzluk, yaşam kalitesi ve sosyal

destek algılarının belirlenmesinin konu ile ilgili sorunlara çözüm üretilmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın aynı zamanda, otizmi çocuğa sahip anne-babalara ve çocuklarına verilecek hizmetlerin planlanmasına ve bu hizmetler kapsamında sosyal destek sistemlerinin oluşturulmasına katkı sağlayacağı; özel eğitim alanında çalışan uzmanlara da yol gösterici olacağına inanılmaktadır. Diğer yandan, kurumlar açısından da otizmlili çocuğa sahip yada diğer engellilik durumları olan dezavantajlı anne-babalara yönelik kurumsal destek, dayanışma, iletişim ve sosyalleştirme programlarının geliştirilmesi, çalışma yaşamının kalitesine daha fazla önem verilerek, bu tür çalışanların örgütsel ortamda karşılaşacakları iş yükü, zaman baskısı ve yüksek performans beklentileri gibi unsurların yeniden gözden geçirilmesi hususlarında ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada ele alınan konu ve elde edilen sonuçlar bağlamında, kurumların çalışanlarına daha sağlıklı ve destekleyici iş ortamları yaratmalarının önemini anlamaları ve bu doğrultuda kurumsal politika ve uygulamalar geliştirmelerinin ne denli önemli oluşunun da altı çizilmiş olmaktadır.

Bu çalışmanın gerek işletme yönetimi ve örgütsel davranış literatürüne gerekse bu alanda çalışmakta olan sosyal hizmet yetkililerine, çeşitli özel, kamu ve sivil toplum kuruluşlarına ve özel-kamu sektörü gözetmeksizin tüm örgütlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, araştırma sonuçlarının Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve İstanbul İl Müdürlüğü başta olmak üzere, Türkiye’de çeşitli illerdeki Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Kurumlarına, Özel ve Kamu sektör Çalışma İlişkileri Birimleriyle paylaşılması söz konusu olabilecektir. Böylece, elde edilen sonuçların tüm kurum ve kuruluşlara ve çalışan bireylere hem farkındalık yaratması hem de gelecek karar, politika ve çalışmalara ışık tutması sağlanabilecektir. Bu yolla, toplumsal sağlık ve sürdürülebilirlik açısından da önemli adımlar ve yaklaşımlar geliştirilmiş olabilecektir.

ARAŞTIRMANIN KISITLARI

Bu çalışmanın literature, uygulamaya ve topluma yönelik katkılar barındırmasına rağmen, belirli kısıtlara da sahip olduğu söylenebilmektedir. Öncelikle, bu araştırma, yalnızca İstanbul ilindeki özel eğitim kurumlarında gerçekleştirilmiş ve veri toplama süreci yaklaşık 18 ay sürmesine rağmen

(Mart.2018-Eylül.2019), evreni temsil edecek yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşamamıştır. Bununla birlikte, çalışma kesitsel desenli ve ilişkisel bir çalışmadır. Bu nedenle değişkenler arasında bulunan istatistiksel ilişkiler neden sonuç bağlamında değerlendirilememektedir. Bu da çalışmanın bir kısıtı olarak görülmektedir.

Çalışmanın veri toplama tekniği ve örneklemin büyüklüğü göz önüne alındığında, araştırma modelinde yer alan değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin de tespit edilebilmesi mümkün olamamaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda, kota örneklemesinin kullanılması ve Türkiye’de farklı illeri de kapsayacak daha geniş araştırma alanlarında gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Bir diğer kısıt ise bu çalışmanın İstanbul ili örneklemindeki Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı özel eğitim okullarındaki çocuğu eğitim alan anne ve babalar kapsamında yapılmış olmasıdır. Gerek İstanbul ilinde gerekse tüm ülkede Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı özel eğitim kurumlarında kayıtlı olmayan, eğitim sürecinde yer almayan, ya da farklı özel eğitim merkezlerinde eğitim alan otizmli çocuk ve aileleri bulunabilmektedir. Dolayısıyla, bu süreçte erişim sağlanamamış olan önemli bir grup ailenin olması da mümkündür ve onlardan elde edilecek verilerin de çalışmanın genel sonuçlarını etkileyebilecektir. Bu nedenle, araştırma kapsamına farklı özelliklere sahip eğitim kurumlarında yer alan ve eğitime devam etmeyen çocukların ailelerinin de yer alacağı örnekleme yapılacak olan çalışmalarda değişik sonuçlar elde edilmesi olası bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle, bu çalışma kapsamında önerilen kavramlar arası ilişkilerin, farklı nitelikteki eğitim kurumlarında ve farklı illerde, coğrafi bölgelerde yer alan bireyler üzerinde araştırılması ile daha genellenebilir bulgulara ulaşılabileceği, hem literatüre hem de uygulamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Diğer yandan, bu çalışmada tüm değişkenler katılımcıların beyanı ile oluşan tek bir kaynaktan değerlendirilmiş olduğu için ortak yöntem varyansının etkisi istatistiksel olarak kontrol edilememektedir. Bu durum araştırmanın bir diğer kısıtını oluşturmaktadır (Bkz. Podsakoff, Mackenzie, Lee ve Podsakoff, 2003:881). Gelecek çalışmalarda, özellikle sosyal destek algısını ölçmek üzere yararlanılan ölçüm araçlarının çoklu kaynak yöntemi ile (hem bireyin kendisini değerlendirdiği hem de yönetimin değerlendirdiği) uygulanması daha güvenilir

sonuçlara ulaşabilmek açısından tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte, gelecek araştırmalarda demografik bilgilere ilişkin analizlerin uygulanması, özellikle gelir düzeyi, eğitim ve cinsiyete yönelik karşılaştırmalı çalışmaların yapılması önerilmektedir. Demografik unsurların yanında Beş Büyük Kişilik Özellikleri kapsamındaki kişilik faktörlerinin de modeldeki değişkenler arası ilişkileri etkileyebileceği düşüncesiyle, gelecek çalışmalarda araştırma modeline ilave edilebileceği söylenebilmektedir. Son olarak, araştırma kavramlarının toplumsal kültür ile ilişkili olması düşüncesiyle, gelecek çalışmaların kültürler arası bir karşılaştırma ile yapılmasının uygun olacağı ifade edilebilmektedir. Öyle ki, özellikle sosyal destek ve yaşam kalitesi gibi kavramların, aynı zamanda otizmlili çocuk sahibi olmanın karşısında yaşanan sosyal, duygusal ve bilişsel süreçlerin kültürden kültüre farklılaşabileceği ve tüm bunların kültürel değerlerden etkilenebileceği öngörüsüyle, ilerideki çalışmalarda yapılabilecek kültürler arası bir araştırmanın yararlı katkıları sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AbuAlRub, R. F. (2004). Job stress, job performance, and social support among hospital nurses. *Journal of nursing scholarship*, 36(1), 73-78.
- Akandere, M., Acar, M., & Baştuğ, G. (2009). Investigating the hopelessness and life satisfaction levels of the parents with mental disabled child. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 23-32.
- Akçalı, A., Altındağ, A., Geyik, S., & Cansel, N. (2009). Epilepsi Hastalarında Yaşam Kalitesi, Depresyon, Anksiyete ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek. *Noro-Psikiyatri Arsivi*, 46(3), 91-108.
- Akgündüz, Y., & Çakıcı, A. C. (2015). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisinde Örgütsel Stresin Aracılık Rolü: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1-15.
- Altıntaş, B. (2011). Trabzon il merkezinde otizm tanısı ile eğitim gören çocukların ailelerinde stres, tükenmişlik düzeyi ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Psikolojisi Anabilim Dalı, Trabzon.
- Altıparmak, S. (2009). Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam doyumu, sosyal destek düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi*, 23(3), 159-164.
- Avis, N. E., Smith, K. W., Hambleton, R. K., Feldman, H. A., Selwyn, A., & Jacobs, A. (1996). Development of the multidimensional index of life quality: a quality of life measure for cardiovascular disease. *Medical Care*, 1102-1120.
- Aydın, A. (2008). Sembolik oyun testi'nin Türkçe'ye uyarlanması ve okul öncesi dönemdeki normal, otistik ve zihin engelli çocukların sembolik oyun davranışlarının karşılaştırılması. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- Aysan, F., & Özben, Ş. (2007). Engelli çocuğu olan anne babaların yaşam kalitelerine ilişkin değişkenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 1-17.
- Banaz, M. (1992). Lise öğrencilerinde sosyal destek kaynakları ve stres ile ruh sağlığı arasındaki ilişki. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Baron, R. S., Cutrona, C. E., Hicklin, D., Russell, D. W., & Lubaroff, D. M. (1990). Social support and immune function among spouses of cancer patients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(2), 344-364.
- Baron-Cohen, S. (1998). Does autism occur more often in families of physicists, engineers, and mathematicians?. *Autism*, 2(3), 296-301.
- Baruch-Feldman, C., Brondolo, E., Ben-Dayana, D., & Schwartz, J. (2002). Sources of social support and burnout, job satisfaction, and productivity. *Journal of occupational health psychology*, 7(1), 84-105.
- Beck, A. T., Steer, R. A., Beck, J. S., & Newman, C. F. (1993). Hopelessness, depression, suicidal ideation, and clinical diagnosis of depression. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 23(2), 139-145.
- Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D., & Trexler, L. (1974). The measurement of pessimism: the hopelessness scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(6), 861-880.
- Baruch-Feldman, C., Brondolo, E., Ben-Dayana, D., & Schwartz, J. (2002). Sources of social support and burnout, job satisfaction, and productivity. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(1), 84-103.
- Bıçak, N. (2009). Otizimli çocukların annelerinin yaşadıklarının belirlenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Bradley, J. R., & Cartwright, S. (2002). Social support, job stress, health, and job satisfaction among nurses in the United Kingdom. *International Journal of Stress Management*, 9(3), 163-182.
- Brewin, C. R., & Holmes, E. A. (2003). Psychological theories of posttraumatic stress disorder. *Clinical psychology review*, 23(3), 339-376.
- Çakar, F. S., & Karataş, Z. (2012). Ergenlerin benlik saygısı, algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri: Bir yapısal eşitlik modeli çalışması. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12(4), 2397-2412.
- Çalışkan, T., Duran, S., Karadaş, A., & Tekir, Ö. (2015). Kanser hastalarının yaşam kalitesi ve sosyal destek düzeylerinin değerlendirilmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 17(1), 27-36.
- Can, İ.Ö., Uyaniker, Z.D., Ulaş, H., Karabağ, G., Cimilli, C., & Salaçin, S. (2013). Travma mağdurlarında ruhsal travma bulguları. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 50, 230-236.
- Canarslan, H., & Ahmetoğlu, E. (2015). Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 13-31.

- Çetin, B., Eroğlu, Y., Peker, A., Akbaba, S., & Pepsoy, S. (2012). Ergenlerde ilişkisel-karşılıklı bağımlı benlik kurgusu, siber zorbalık ve psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 637-653.
- Ceylan, A., & Şenyüz, P. B. (2003). Örgütsel destek algısı ve dahil olma-dışlanmama algısının örgütsel bağlılığa etkisi-sigorta sektöründe bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi Yönetim*, 14, 57-62.
- Chew, Y. T., & Wong, S. K. (2008). Effects of career mentoring experience and perceived organizational support on employee commitment and intentions to leave: A study among hotel workers in Malaysia. *International Journal of Management*, 25(4), 692-710.
- Cohen, J. A., & Mannarino, A. P. (2008). Trauma-focused cognitive behavioural therapy for children and parents. *Child and Adolescent Mental Health*, 13(4), 158-162.
- Coşkun, Y., & Akkaş, G. (2009). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 10(1), 1-18.
- Coventry, W. L., Gillespie, N. A., Heath, A. C., & Martin, N. G. (2004). Perceived social support in a large community sample. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 39(8), 625-636.
- Cummins, R. C. (1990). Job stress and the buffering effect of supervisory support. *Group & Organization Studies*, 15(1), 92-104.
- Darıca, N., Abidoğlu, Ü., & Gümüşçü, Ş. (2002). *Otizm ve otistik çocuklar*. 3. Baskı, İstanbul: Özgür Yayıncılık.
- Demir, S. (2012). *Üriner inkontinanslı kadınlarda yaşam kalitesi ve sağlık arama davranışları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Derinbay, D. (2011). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeyleri. *Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi*. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Derogatis, LR, & Melisaratos, N. (1983). The brief symptom inventory: An introductory report. *Psychological Medicine*, 13, 595-605.
- Dilbaz, N., & Seber, G. (1993). Umutsuzluk kavramı: Depresyon ve intiharda önemi. *Kriz Dergisi*, 1(3), 1-15.
- Doka, K. J., & Aber, R. (1989). Psychosocial loss and grief. *Disenfranchised grief: Recognizing hidden sorrow*, 187-198.

- Dover, C. J., & Le Couteur, A. (2007). How to diagnose autism. *Archives of Disease in Childhood*, 92(6), 540-545.
- Dumont, M., & Provost, M. A. (1999). Resilience in adolescents: Protective role of social support, coping strategies, self-esteem, and social activities on experience of stress and depression. *Journal of youth and adolescence*, 28(3), 343-363.
- Dunn, M. E., Burbine, T., Bowers, C. A., & Tantleff-Dunn, S. (2001). Moderators of stress in parents of children with autism. *Community mental health journal*, 37(1), 39-52.
- Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Cross, A. H. (1986). Mediating influences of social support: Personal, family, and child outcomes. *American Journal of Mental Deficiency*, 90(4), 403-417.
- Duygun, T., & Sezgin, N. (2003). Zihinsel Engelli ye Sağlıklı Çocuk Annelerinde Stres Belirtileri, Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Algılanan Sosyal Desteğin Tükenmişlik Düzeyine Olan Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 37-52.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied psychology*, 71(3), 500-528.
- Eker, D., Arkar, H., & Yıldız, H. (2001). Factorial structure, validity, and reliability of revised form of the multidimensional scale of perceived social support. *Turkish Journal of Psychiatry*, 12(1), 17-25.
- Elwood, L. S., Hahn, K. S., Olatunji, B. O., & Williams, N. L. (2009). Cognitive vulnerabilities to the development of PTSD: A review of four vulnerabilities and the proposal of an integrative vulnerability model. *Clinical Psychology Review*, 29(1), 87-100.
- Eyiip, Dalgın Ö. (2011). Bilgisayar destekli etkinlik çizelgeleriyle sunulan öğretimin otizm spektrum bozukluğu gösteren çocukların çizelge izleme ve rol oyun becerilerini öğrenmedeki etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Florian, V., Mikulincer, M., & Taubman, O. (1995). Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 687-708.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1988). The relationship between coping and emotion: Implications for theory and research. *Social Science & Medicine*, 26(3), 309-317.
- Fortier, L. M., & Wanlass, R. L. (1984). Family crisis following the diagnosis of a handicapped child. *Family Relations*, 13-24.

- Frith, U. (2003). *Autism: Explaining the enigma*. U.K.: Blackwell Publishing.
- Gençtürk, O.C. (2005). Algılanan sosyal desteğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi: Bir vaka çalışması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Glaser, D. N., Tatum, B. C., Nebeker, D. M., Sorenson, R. C., & Aiello, J. R. (1999). Workload and social support: Effects on performance and stress. *Human Performance, 12*(2), 155-176.
- Görgü, E. (2005). 3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- Gracia, E., & Herrero, J. (2004). Determinants of social integration in the community: An exploratory analysis of personal, interpersonal and situational variables. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 14*(1), 1-15.
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology, 2*(3), 271-299.
- Güven, K. (2010), Marmara Depremine yaşayan yetişkinlerde, sosyal destek düzeyleri ile travma sonrası gelişim ve depresyon ilişkilerin incelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Hastings, R. P., & Brown, T. (2002). Behavior problems of children with autism, parental self-efficacy, and mental health. *American Journal on Mental Retardation, 107*(3), 222-232.
- Hoekstra-Weebers, J. E., Jaspers, J. P., Kamps, W. A., & Klip, E. C. (2001). Psychological adaptation and social support of parents of pediatric cancer patients: A prospective longitudinal study. *Journal of pediatric psychology, 26*(4), 225-235.
- Hollander, E., King, A., Delaney, K., Smith, C. J., & Silverman, J. M. (2003). Obsessive-compulsive behaviors in parents of multiplex autism families. *Psychiatry research, 117*(1), 11-16.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 5*(2), 26-42.
- Johnson, J. H., & Sarason, I. G. (1979). *Moderator variables in life stress research*. Washington University, Seattle Department of Psychology, U.S.A..

- Joiner, T. E., Wingate, L. R., & Otamendi, A. (2005). An interpersonal addendum to the hopelessness theory of depression: Hopelessness as a stress and depression generator. *Journal of Social and Clinical Psychology, 24*(5), 649-664.
- Kaner, S. (2004). Engelli çocukları olan anababaların algıladıkları stres, sosyal destek ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karakavak Çırak, G. (2006). Üniversite öğrencilerinin ahlaki yargı yetenekleri ve ahlaki yargı yetenekleri ile kendini gerçekleştirme düzeylerinin karşılaştırılması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.
- Karpat, D., & Girli, A. (2012). Yaygın gelişimsel bozukluk tanılı çocukların anne-babalarının yas tepkilerinin, evlilik uyumlarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 13*(02), 69-89.
- Karşı, E. (2008). Kişilerarası tarz, kendilik algısı, öfke ve psikosomatik bozukluklar, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Kaya, N. (2015). Sağlık çalışanlarında ruhsal travma belirtilerinin incelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Van.
- Kelly, M. E., Duff, H., Kelly, S., Power, J. E. M., Brennan, S., Lawlor, B. A., & Loughrey, D. G. (2017). The impact of social activities, social networks, social support and social relationships on the cognitive functioning of healthy older adults: a systematic review. *Systematic reviews, 6*(1), 259-280.
- Kırbaş, Z. Ö., & Özkan, H. (2013). Down sendromlu çocukların annelerinin aile işlevlerini algılama ve sosyal destek düzeylerinin değerlendirilmesi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi, 3*(3), 171-180.
- Kline, R.B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, 3. Basım, New York: The Guilford Press.
- Korkmaz, B. (2000). *Yağmur Çocuklar Otizm Nedir?*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kossek, E. E., Pichler, S., Bodner, T., & Hammer, L. B. (2011). Workplace social support and work-family conflict: A meta-analysis clarifying the influence of general and work-family-specific supervisor and organizational support. *Personnel psychology, 64*(2), 289-313.

- Kukihara, H., Yamawaki, N., Uchiyama, K., Arai, S., & Horikawa, E. (2014). Trauma, depression, and resilience of earthquake/tsunami/nuclear disaster survivors of Hirono, Fukushima, Japan. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 68(7), 524-533.
- Kurt, İ. (2010). Rol stres kaynakları ve iş tatmini arasındaki ilişkide amirin algılanan sosyal desteğinin etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 79-87.
- LaRocco, J. M., House, J. S., & French Jr, J. R. (1980). Social support, occupational stress, and health. *Journal of health and Social Behavior*, 202-218.
- Lindholm, M. M. (2007). Stress, coping and quality of life in families raising children with autism. Yayınlanmamış Doktora Tezi, California School of Professional Psychology Alliant International Univesity, U.S.A.. UMI Microform 3299505.
- Luo, L. (1999). Work motivation, job stress and employees' well-being. *Journal of Applied Management Studies*, 8, 61-72.
- Meral, B. F., & Cavkaytar, A. (2014). Otizmli çocuk ailelerinin aile yaşam kalitesi algıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1363-1380.
- Meral, B.F. (2011). Gelişimsel yetersizliği olan çocuk annelerinin yaşam aile kalitesi algılarının incelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Miner, A. G., & Hulin, C. L. (2000, April). Affective experience at work: A test of affective events theory. In Poster presented at the 15th annual conference of The Society for Industrial and Organizational Psychology, New Orleans, USA.
- O'Donnell, M. L., Creamer, M., & Pattison, P. (2004). Posttraumatic stress disorder and depression following trauma: understanding comorbidity. *American Journal of Psychiatry*, 161(8), 1390-1396.
- Odağ, C. (1995). *Intihar (özkiyim) tanım-kuram-sağaltım*. İzmir Psikiyatri Derneği Ege Üniversitesi Basımevi: İzmir.
- Okumuş, F., Mete, M., Bakiyev, E., & Kaçire, İ. (2013). Umutsuzluk, tükenmişlik ve iş memnuniyeti kavramları arasındaki ilişkinin analizi: eğitim sektöründe bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(47), 191-202.
- Önder, E., & Tural, Ü. (2004). *Travma sonrası stres bozukluğunda tedavi kılavuzu*. Ankara: Türk Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Özçetin, A., Bahçebaşı, Z. B., Bahçebaşı, T., Cinemre, H., & Ataoğlu, A. (2009). Diyaliz uygulanan hastalarda yaşam kalitesi ve psikiyatrik belirti dağılımı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(2), 142-150.

- Özdemir, A. (2010). İlköğretim okullarında algılanan yönetici desteğinin ve bireycilik-ortaklaşa davranışçılığın örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 93-112.
- Payne, R. L., & Jones, J. G. (1987). Measurement and methodological issues in social support. *Stress and health: Issues in research methodology*, 167-205.
- Pelchat, D., Bisson, J., Ricard, N., Perreault, M., & Bouchard, J. M. (1999). Longitudinal effects of an early family intervention programme on the adaptation of parents of children with a disability. *International Journal of Nursing Studies*, 36(6), 465-477.
- Peng, L., Zhang, J., Li, M., Li, P., Zhang, Y., Zuo, X., & Xu, Y. (2012). Negative life events and mental health of Chinese medical students: the effect of resilience, personality and social support. *Psychiatry research*, 196(1), 138-141.
- Pengilly, J. W., & Dowd, E. T. (2000). Hardiness and social support as moderators of stress. *Journal of Clinical Psychology*, 56(6), 813-820.
- Persson, B. (2003). Treatment evaluation and screening of autism. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Lund University, İsveç.
- Piven, J., & Palmer, P. (1997). Cognitive deficits in parents from multiple-incidence autism families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(8), 1011-1021.
- Plaisier, I., de Bruijn, J. G., de Graaf, R., ten Have, M., Beekman, A. T., & Penninx, B. W. (2007). The contribution of working conditions and social support to the onset of depressive and anxiety disorders among male and female employees. *Social science & medicine*, 64(2), 401-410.
- Podsakoff, P. M., Mackenzie, S.B., Lee, J.L., & Podsakoff, N.P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical view of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88, 879-903.
- Polatçı, S. (2015). Örgütsel ve sosyal destek algılarının yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş ve evlilik tatmininin aracılık rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 25-44.
- Reddy, M. S. (2010). Depression: the disorder and the burden. *Indian journal of psychological medicine*, 32(1), 1-15.
- Rhodes, G. L., & Lakey, B. (1999). Social support and psychological disorder: Insights from social psychology. In R. M. Kowalski & M. R. Leary (Eds.), *The social psychology of emotional and behavioral problems: Interfaces of social and clinical psychology* (281-309). American Psychological Association.

- Şahin, N. H., & Durak, A. (1994). Kısa semptom envanteri: Türk gençleri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44-56.
- Schreurs, B. H., Hetty van Emmerik, I. J., Günter, H., & Germeys, F. (2012). A weekly diary study on the buffering role of social support in the relationship between job insecurity and employee performance. *Human Resource Management*, 51(2), 259-279.
- Schuntermann, P. (2002). Pervasive developmental disorder and parental adaptation: Previewing and reviewing atypical development with parents in child psychiatric consultation. *Harvard Review of Psychiatry*, 10(1), 16-27.
- Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C., & Tekin, D. (1993). Hopelessness scale: Reliability and validity. *Kriz Dergisi*, 1, 139-142.
- Seçer, İ. (2015). Üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliği ile psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 81-99.
- Shanock, L. R., & Eisenberger, R. (2006). When supervisors feel supported: Relationships with subordinates' perceived supervisor support, perceived organizational support, and performance. *Journal of Applied psychology*, 91(3), 689-705.
- Sivberg, B. (2002). Family system and coping behaviors: A comparison between parents of children with autistic spectrum disorders and parents with non-autistic children. *Autism*, 6(4), 397-409.
- Soresi, S., Nota, L., & Ferrari, L. (2007). Considerations on supports that can increase the quality of life of parents of children with disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 4(4), 248-251.
- Taslak, S., & Işıkyay, Ç. (2015). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin eğitim algıları ile kaygı ve umutsuzluk düzeylerine yönelik bir araştırma: Sağlık yüksekokulu örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 108-115.
- Taştan, S. (2013a). Bir negatif iş davranışı olarak üretkenliğe aykırı davranışların işyerinde örgütsel adaletsizlik ve agresif davranış algıları ile ilişkisinde psikolojik güçlendirme, benlik değeri ve sosyal bütünleşmenin düzenleyici rolünün incelenmesi: Otizm tanısı almış çocuk sahibi çalışanlar üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 466-481.
- Taştan, S. (2013b). The relationship between psychological empowerment and psychological well being: The role of self-efficacy perception and social support. *Öneri Dergisi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (40), 139-154.

- Taştan, S. (2014). The theoretical implications of job demands–resources model: A research study on the relations of job demands, supervisor support and job autonomy with work engagement. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 149-195.
- Taştan, S., & Torun, A.A. (2016). Travma sonrası stres bozukluğunun algılanan psikolojik uyumsuzluk, gelecek beklentileri, hayatın kontrol edilemezliği ve işyeri tutumları ile ilişkilerinin incelenmesi, 4. *Örgütsel Davranış Kongresi*, Tam Metin Bildiri, 04-05. Kasım. 2016, Adana.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 1-11.
- Troister, T., & Holden, R. R. (2010). Comparing psychache, depression, and hopelessness in their associations with suicidality: A test of Shneidman's theory of suicide. *Personality and Individual Differences*, 49(7), 689-693.
- Ünlüer, E. (2009). 2-6 yaş arası otistik çocuğa sahip annelerin algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- Vitriol, V., Cancino, A., Weil, K., Salgado, C., Asenjo, M. A., & Potthoff, S. (2014). Depression and psychological trauma: an overview integrating current research and specific evidence of studies in the treatment of depression in public mental health services in Chile. *Depression Research and Treatment*, 4(4), 1-17.
- Vural, İ. (2007). *SOS: Otizm ve iletişim problemi olan çocukların eğitimi*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Wallace, K. A., Bisconti, T. L., & Bergeman, C. S. (2001). The mediational effect of hardiness on social support and optimal outcomes in later life. *Basic and Applied Social Psychology*, 23(4), 267-276.
- Wang, X., Cai, L., Qian, J., & Peng, J. (2014). Social support moderates stress effects on depression. *International journal of mental health systems*, 8(1), 41-60.
- Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective Events Theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior: An annual series of analytical essays and critical reviews*, 18 (1-74). Elsevier Science/JAI Press.

- Wiebe, D. J. (1991). Hardiness and stress moderation: A test of proposed mechanisms. *Journal of personality and social psychology*, 60(1), 89-105.
- Yıldırım, İ. (2006). Akademik başarının yordayıcısı olarak gündelik sıkıntılar ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 258-267.
- Yıldırım, N., Karaca, A., Cangur, S., Acıkgöz, F., & Akkuş, D. (2017). The relationship between educational stress, stress coping, self-esteem, social support, and health status among nursing students in Turkey: A structural equation modeling approach. *Nurse Education Today*, 48, 33-39.